

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

Уразов К.Б., Эргашев Э.Т.

**КОРХОНАЛАРНИНГ ДАВЛАТНИ
БЮДЖЕТДАН ТАШҚАРИ МАҚСАДЛИ
ФОНДЛАРИ БИЛАН ҲИСОБ-КИТОБЛАРИ
АУДИТИ**

ИЛМИЙ-УСЛУБИЙ РИСОЛА

САМАРҚАНД – 2017

Уразов К.Б., Эргашев Э.Т. Корхоналарнинг давлатни бюджетдан ташқари мақсадли фондлари билан ҳисоб-китоблари аудити. Илмий-услубий рисола. – Самарқанд, СамИСИ. 2017. –68 б.

И.ф.д., профессор К.Б. Уразовнинг умумий раҳбарлиги ва таҳрири остида.

Такризчилар: проф. Р.А. Абдуллаев (СамИСИ),
и.ф.д., проф. А.И. Алиқулов (СамҚХИ)

«Самарқанд-Автотеххизмат» МЧЖ буюртмаси асосида тайёрланган.

Мазкур илмий-услубий рисолада корхоналарнинг давлатни бюджетдан ташқари мақсадли фондлари билан ҳисоб-китоблари аудитининг назарий, ташкилий ва методологик асослари очиб берилган ҳамда уларни такомиллаштириш йўллари кўрсатилган.

Олий таълим муассасалари ўқитувчилари, стажер-тадқиқотчи илмий ходимлар, магистрлар ва бакалаврлар учун мўлжалланган. Ундан корхона раҳбарлари, бухгалтерлар ва аудиторлар ҳам фойдаланишлари мумкин.

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти «Бухгалтерия ҳисоби ва аудит» кафедрасининг 2017 йил 29 мартдаги йиғилишида муҳокама этилган ва маъқулланган (17-сон баён)

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти илмий ўқув-услубий кенгашининг 2017 йил 19 апрелдаги йиғилиши қарори билан чоп этишга тавсия этилган (7-сон баён)

@ СамИСИ, К.Б. Уразов, Э.Т. Эргашев

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	4
1-боб КОРХОНАЛАРНИНГ ДАВЛАТНИ БЮДЖЕТДАН ТАШҚАРИ МАҚСАДЛИ ФОНДЛАРИ БИЛАН ҲИСОБ- КИТОБЛАРИ АУДИТИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ.....	7
1.1. Корхоналарнинг давлатни бюджетдан ташқари мақсадли фондлари билан ҳисоб-китоб турлари, уларнинг моҳияти ва аҳамияти.....	7
1.2. Корхоналарнинг давлатни бюджетдан ташқари мақсадли фондларини молиялаштиришдаги ўрни.....	17
1.3. Корхоналарни бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китоблар аудитининг мақсади, вазифалари ва тамойиллари..	22
2-боб КОРХОНАЛАРНИНГ ДАВЛАТНИ БЮДЖЕТДАН ТАШҚАРИ МАҚСАДЛИ ФОНДЛАРИ БИЛАН ҲИСОБ-КИТОБЛАРИ АУДИТИНИНГ ТАШКИЛИЙ ВА АХБОРОТ ТАЪМИНОТИ....	27
2.1. Корхоналарнинг давлатни бюджетдан ташқари мақсадли фондлари билан ҳисоб-китоблари аудитининг ташкилий таъминоти.....	27
2.2. Корхоналарнинг давлатни бюджетдан ташқари мақсадли фондлари билан ҳисоб-китоблари аудитининг ахборот таъминоти	34
3-боб КОРХОНАЛАРНИНГ ДАВЛАТНИ БЮДЖЕТДАН ТАШҚАРИ МАҚСАДЛИ ФОНДЛАРИ БИЛАН ҲИСОБ-КИТОБЛАРИ АУДИТИНИНГ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.....	42
3.1. Корхоналарнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалари аудитининг методологик асосларини такомиллаштириш.....	42
3.2. Ягона ижтимоий тўлов ва мажбурий суғурта бадали аудитининг методологик асосларини такомиллаштириш.....	52
3.3. Корхоналарни йўл фондига йиғимлари ва тўловлари аудитининг методологик асосларини такомиллаштириш.....	57
ХУЛОСА.....	61
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	64

КИРИШ

Республикамизда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий сиёсатнинг бош мақсади бўлиб ҳалқимиз ҳаёт фаровонлигини тобора яхшилаб бориш ҳисобланади. Ушбу улуғвор мақсадга эришиш учун республикамизда изчил равишда иқтисодиётнинг барча тармоқ ва соҳаларида модернизациялаш, янги маҳсулот, иш ва хизматларни яратиш, уларни диверсификациялаш жараёнлари олиб борилмоқда. Бу жараёнлар иқтисодиётимизнинг барча инфратузилмаларини, чунончи таълим, соғлиқни сақлаш, ижтимоий ҳимоялаш, муҳандислик-коммуникация ва йўл-транспорт ҳамда бошқа инфратузилмаларни тубдан яхшилашга қаратилган.

Республикамиз Биринчи Президенти И.А. Каримов мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузасида мазкур ижтимоий-иқтисодий соҳаларни ривожлантиришга катта эътиборни қаратиб, қуйидагиларни таъкидлаган эдилар:

“2016 йилда ижтимоий соҳага давлат бюджети жами харажатларининг 59,1 фоизи ёки ўтган йилга нисбатан кўпроқ маблағ ажратилади. Жумладан, таълим-тарбия соҳасига давлат бюджети харажатларининг 33,7 фоизи, соғлиқни сақлаш тизимида 14 фоизи йўналтирилади. Таълим-тарбия соҳасини таъминлаш ва ривожлантириш сарф-харажатлари ўтган йилга қараганда 16,3 фоизга, соғлиқни сақлаш тизимида 16 фоизга кўпаяди.

2015-2019 йилларда муҳандислик-коммуникация ва йўл-транспорт инфратузилмасини модернизация қилиш ва ривожлантириш дастури»нинг асосий қоида ва йўналишларини сўзсиз бажариш бўйича бошланган ишларни 2016 йилда ҳам давом эттириш энг муҳим вазифамиздир.

Бу борада Ўзбекистон миллий автомагистралини модернизация қилиш ишларини якунига етказиш масаласи диққатимиз марказида бўлиши зарур. Бунинг учун жорий йилда қарийб 513 километр автомобиль йўллари қуриш ва реконструкция қилиш лозим»¹.

Республикамизнинг янги сайланган Президенти Ш.М. Мирзиёвнинг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» 4947-сон фармони билан «2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси» тасдиқланди. Ушбу давлат дастурида яқин беш йилда иқтисодиётимизнинг барча тармоқ ва соҳаларини, чунончи ижтимоий соҳани жадал ривожлантириш бўйича аниқ вазифалар белгиланди.

¹ Бош мақсадимиз –мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб борилаётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси. – «Халқ сўзи», 2016 йил 16 январь.

Харакатлар Стратегиясида ижтимоий-иқтисодий соҳаларни жадвал ривожлантириш бўйича белгиланган вазифаларни бажаришда давлат бюджети маблағлари билан бирга давлатимизнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларининг ҳам ўрни бекиёсдир. Мазкур бюджетдан ташқари мақсадли фондларни шакллантирувчилар бўлиб, маълумки, хўжалик юритувчи субъектлар ҳамда жисмоний шахслар ҳисобланади. Давлатимизнинг Солиқ кодексига мувофиқ умумбелгиланган солиқларни тўловчилар ҳамда юридик шахс мақомидаги бозорлар давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига ўзларининг соф тушумларидан белгиланган ставкаларда ажратмаларни амалга оширадilar. Шунингдек, барча иш ҳақи кўринишида даромад олувчи жисмоний шахслар давлатимизнинг бюджетдан ташқари Пенсия фондига мажбурий суғурта бадалларини белгиланган ставкаларда тўловчилари ҳисобланадилар. Демак, давлатимиз ижтимоий-иқтисодий сиёсатини рўёбга чиқаришда барча субъектлар ва ишловчи ходимларнинг ҳам ўз ўрни бор.

Бюджетдан ташқари давлатнинг мақсадли фондларига мажбурий ажратмалари ва ушланмаларининг муҳим давлат аҳамиятига моликлиги уларни корхоналарда юритилаётган бухгалтерия ҳисоби ҳамда уларда ўтказилаётган аудитнинг ҳам муҳим объектлари эканлигидан дарак беради. Бу, ўз навбатида, ушбу ажратмалар ва ушланмалар ҳисоб-китобларини тўғри амалга оширилишини, мазкур тўловларни мақсадли фондларга ўз вақтида ўтказиб борилишини, уларни ҳисоб ва ҳисоботда реал акс эттирилишини тақоза этади. Бу талаблар, ўз навбатида, давлатнинг мақсадли фондларига мажбурий ажратмалари ва ушланмалар устидан давлат ва нодавлат назорати шакллари ҳамда усуллари, чунончи улар ташқи аудитини янада такомиллаштиришни объектив зарурат қилиб қўяди.

Таъкидлаш жоизки, адабиётларда корхоналарнинг бюджетдан ташқари давлатнинг мақсадли фондларига мажбурий ажратмалар ва ушланмалар аудитининг назарий, ташкилий ва методологик жиҳатлари тўлиқ очиб берилмаган. Аудиторлик ташкилотлари амалиётини ўрганиш улар томонидан тузилган аудиторлик текширувлари режа ва дастурларида ҳам корхоналарнинг бюджетдан ташқари давлатнинг мақсадли фондларига мажбурий ажратмалар ва ушланмалар аудитига қаратилган батафсил аудиторлик муолажаларини тўлиқ назарда тутилмасдан қолаётганлигини, мос равишда, аудитнинг ушбу объектларини текшириш тартиблари ва текширув натижаларини тузилаётган аудиторлик ҳисоботларида атрофлича очиб берилмаётганлигини кўрсатмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, мазкур илмий-услубий рисола олдида корхоналарнинг бюджетдан ташқари давлатнинг мақсадли фондларига мажбурий ажратмалар ва ушланмалар аудитининг назарий, ташкилий ва методологик жиҳатларини чуқур ўрганиш, шу асосда уларни янада такомиллаштиришга доир илмий ҳамда амалий тавсияларни ишлаб чиқиш асосий мақсад сифатида белгиланди. Ушбу мақсадга эришиш учун илмий-услубий рисола олдида куйидаги вазифалар қўйилди:

- давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига ажратмалар ва ушланмаларнинг моҳияти, аҳамияти ва уларнинг таснифий ва тавсифий асослари очиб бериш;

- корхоналарнинг бюджет ва бюджетдан ташқари мақсадли фондларини молиялаштиришдаги ўрни ва аҳамиятини кўрсатиб бериш;

- давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига ажратмалар ва ушланмалар ҳисоб-китоблари ва ҳисобини тўғри юртилиши, уларни ўз вақтида амалга оширилишида аудитнинг ўрни ва аҳамиятини кўрсатиб бериш, шунингдек ҳозирги пайтда унинг олдида қўйилаётган муҳим вазифаларни белгилаш;

- давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига ажратмалар ва ушланмалар аудитининг ташкилий ва ахборот таъминотини тадқиқ этиш асосида уларни яхшилаш йўллари асослаш;

- давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига ажратмалар ва ушланмалар аудитини ўтказишнинг методологик асосларини тадқиқ этиш асосида уларни янада такомиллаштириш.

Илмий-услубий рисола тайёрлашда 1998 йилдан буён республикада аудиторлик хизматлари бозорида фаол қатнашиб келаётган “KOMILISHONCH” аудиторлик ташкилоти ҳамда кўп тармоқли “SAMARQAND AVTOTEXHIZMAT” МЧЖ (собиқ акциядорлик жамияти) материалларидан фойдаланилди. Иш айнан ушбу ҳўжалик юритувчи субъектлар буюртмаси асосида тайёрланди.

Мазкур илмий-услубий рисола олий таълим муассасалари ўқитувчилари, стажер-тадқиқотчи илмий ходимлар, магистрантлар ва бакалаврлар учун мўлжалланган. Ундан корхона раҳбарлари, бухгалтерлар ва аудиторлар ҳам фойдаланишлари мумкин.

1-бoб.КОРХОНАЛАРНИНГ ДАВЛАТНИ БЮДЖЕТДАН ТАШҚАРИ МАҚСАДЛИ ФОНДЛАРИ БИЛАН ҲИСОБ-КИТОБЛАРИ АУДИТИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1.Корхоналарнинг давлатни бюджетдан ташқари мақсадли фондлари билан ҳисоб-китоб турлари, уларнинг моҳияти ва аҳамияти

Республикаимиз иқтисодиёти борган сари ривожланиб бормоқда. Мамлакатимизнинг барча тармоқ ва соҳаларида юқори ўсиш суръатлари кузатилмоқда. Иқтисодиёт соҳасида амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар дунё мамлакатлари томонидан эътироф этилмоқда. Зеро, Биринчи Президентимиз И.А. Каримов таъбири билан айтганда: “Ҳақиқатан ҳам, қарийб йигирма йиллик мустақил тараққиётимиз мобайнида Ўзбекистонда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши 3,5 баробарни, аҳоли жон бошига ҳисоблаганда эса 2,5 баробарни, аҳолининг реал даромадлари 3,8 баробарни ташкил этгани эътиборга сазовордир. Айниқса, ижтимоий-гуманитар соҳасида эришилган марралар – аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш учун йўналтирилган давлат харажатларининг 5 баробар кўпайгани, турмуш даражасининг сезиларли равишда яхшилангани ва бунинг натижасида оналар ўлими 2 баробардан кўпроқ, болалар ўлими 3 баробар камайгани, одамларнинг ўртача умр кўриши 67 ёшдан 73 ёшга, жумладан аёлларнинг ўртача умр кўриши 75 ёшга етганини мамнуният билан таъкидласак арзийди, деб ўйлайман”².

Республикаимиз Биринчи Президенти мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузасида мазкур ижтимоий-иқтисодий соҳаларни ривожлантиришга катта эътиборни қаратиб, қуйидагиларни таъкидлаган эдилар:

«Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози ҳамон давом этаётганига қарамасдан, ҳисобот йилида ялпи ички маҳсулот 8 фоиз, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 8 фоиз, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари қарийб 7 фоиз, қурилиш-монтаж ишлари ҳажми қарийб 18 фоизга ошди.

2015 йилда иқтисодиётимизни юқори суръатлар биланбилан билан барқарор ривожлантиришга эришганимиз аҳоли даромадларини янада кўпайтириш, одамларимизнинг ҳаёт даражаси ва сифатини ошириш учун мустаҳкам асос яратди.

Бюджет ташкилотлари ходимлари ходимларининг иш ҳақи , пенсия ва стипендиялар 21,9 фоизга, аҳоли жон бошига жами реал даромадлар эса 9,6 фоизга ошди.

² Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. “Ўзбекистон” нашриёт-матбаа ижодий уйи, Тошкент, 2010, 4-5 бетлар.

Ўтган йили таълим-тарбия соҳасини янада ислоҳ қилиш ва такомиллаштириш масаласи ҳам диққат марказимизда бўлди. Мамлакатимизда таълим-тарбия соҳасига ҳар йили сарфланаётган харажатлар яппи ички маҳсулотга нисбатан 10-12 фоизни ташкил этмоқда.

2015 йилда бу соҳада 384 та объектнинг моддий-техника базасини янада ривожлантириш ва мустаҳкамлаш бўйича қиймати 423 миллиард сўмлик лойиҳалар асосида 29 та янги умумтаълим мактаби барпо этилди, 219 та мактаб реконструкция қилиниб, 136 таси капитал таъмирланди....

Биз учун бебаҳо бойлик бўлган халқимизнинг соғлиғини сақлаш мақсадида 2015 йилда 141 та тиббиёт муассасасини қуриш, реконструкция қилиш, капитал таъмирлаш ва жиҳозлаш учун қарийб 500 миллиард сўм маблағ сарфланди.

Ўтган йили 215 мингдан зиёд мухтарам фахрийларимиз бепул тиббий кўриқдан ўтказилди. ...100 ёшга тўлган нуронийларнинг пенсиясига энг кам ойлик иш ҳақи миқдорида устамалар қўшиб берилди.

Бу ҳақда, албатта узоқ гапириш мумкин, лекин, мухтасар қилиб айтганда, “Кексаларни эъзозлаш йили” Давлат дастурида кўзда тутилган чоратadbирларни амалга ошириш учун барча манбалар ҳисобидан 2 триллион 246 миллиард сўм ва 225 миллион доллардан зиёд маблағ сарфланганлигининг ўзи, ўйлайманки, бу борадаги ишларимизнинг миқёси ва кўламидан яққол далолат беради.

2015-2019 йилларда муҳандислик-коммуникация ва йўл-транспорт инфратузилмасини модернизация қилиш ва ривожлантириш дастури»нинг асосий қоида ва йўналишларини сўзсиз бажариш бўйича бошланган ишларни 2016 йилда ҳам давом эттириш энг муҳим вазифамиздир»³.

Биринчи Президентимизнинг ушбу фикр доираларини давом эттириб, янги сайланган Президентимиз Ш.М. Мирзиёев мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузасида қуйидагиларни эътироф этдилар: “Барчамиз учун азиз ва қадрли бўлган Ислом Абдуғаниевич Каримов бугун орамизда йўқ. Бироқ Биринчи Президентимиз томонидан ишлаб чиқилган тараққиётнинг «ўзбек модели»ни амалга ошириш ва замонавий давлат барпо этиш борасидаги стратегик тамойилларга биз ўз ишимизда доимо суянамиз.

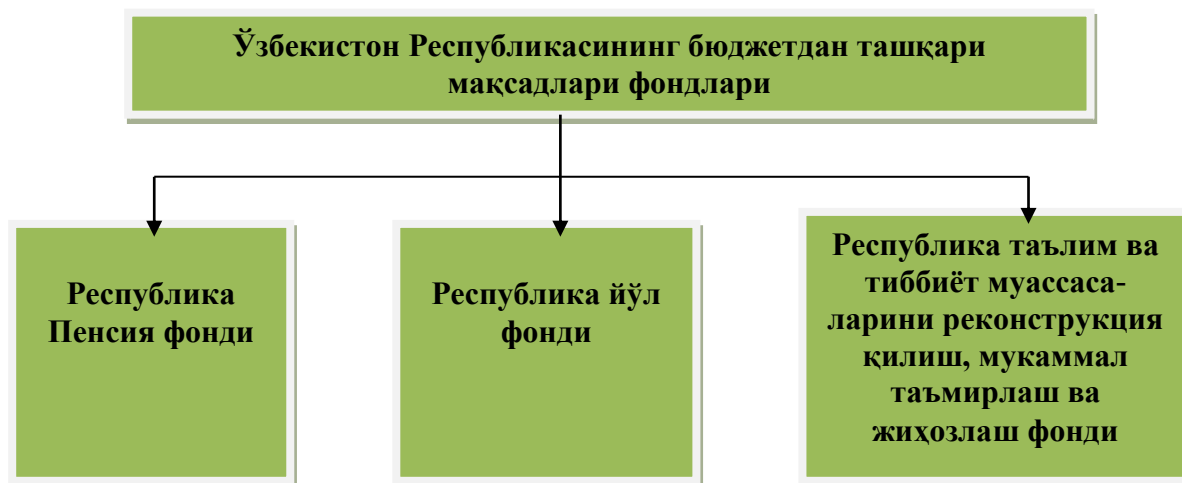
Энг асосий устувор вазифа – «Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили» Давлат дастурини амалга ошириш, «Инсон манфаатлари ҳамма нарсадан устун» деган олижаноб ғояни изчиллик билан ҳаётга татбиқ этишдан иборат. Айнан ана шу энг муҳим вазифалар иқтисодий ислохотларни

³ Бош мақсадимиз –мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб борилаётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси. – «Халқ сўзи», 2016 йил 16 январь.

чуқурлаштиришнинг асосий йўналишлари ва устувор вазифаларига жиддий ўзгартиришлар киритиш учун пойдевор бўлиши керак⁴.

Халқимиз фаравонлиги ва турмуш даражасини яхшилашга бюджет маблағларининг асосий қисми манба бўлиб ҳисобланади. Бундан ташқари ушбу мақсадларга давлатимизнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларида тўпланадиган маблағлар ҳам тўлиқ йўналтирилади.

Республикада бюджетдан ташқари мақсадли фондларга қуйидагилар киради (1-расмга қаранг).

1-расм. Ўзбекистон Республикасида бюджетдан ташқари мақсадли фондлар турлари⁵

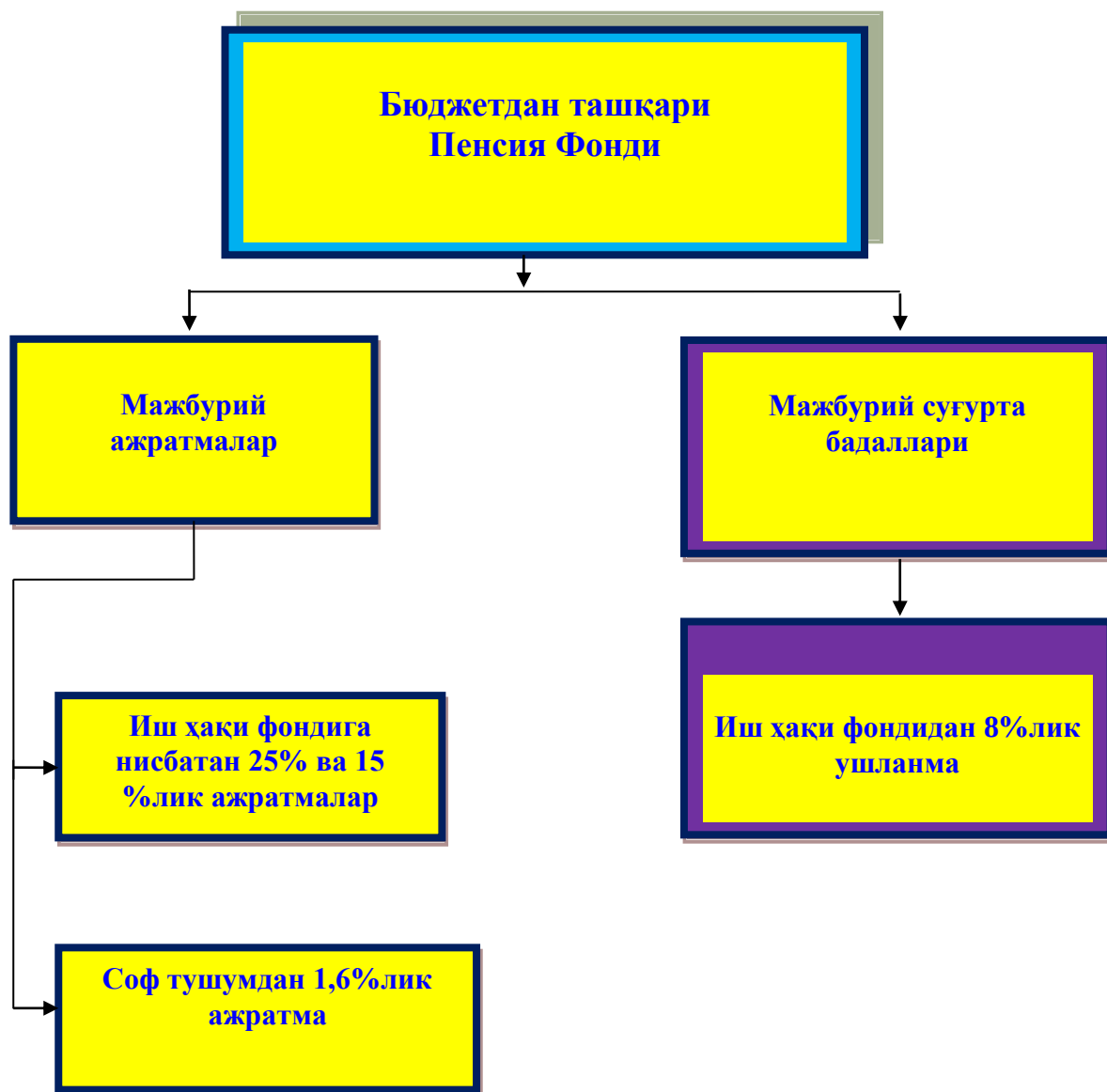
1-расмда келтирилган бюджетдан ташқари мақсадли фондларнинг барчаси Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги қошида ташкил этилган. Ушбу фондлар бир-биридан тўплаган маблағларни ишлатилиши мақсади бўйича фарқланади. Чунончи, Пенсия фонди аҳолини пенсия таъминоти ва мақсадли нафақаларини молиялаштиришнинг энг асосий манбасидир. Таълим ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш фонди маблағлари бу соҳа муассасалари моддий-техник базасини тубдан яхшилашнинг ўта муҳим манбаларидандир. Ушбу вазирлик ҳузуридаги Автомобил йўллари фонди маблағлари мамлакатимиз учун ўта муҳим бўлган инфратузилма ҳисобланган авомагистралларимизни куриш, реконструкция қилиш ва таъмирлаш ишларига сарфланади.

Бюджетдан ташқари мақсадли фондлар ичида Пенсия фонди алоҳида ўрин тутади. Ушбу фонд маблағлари корхоналар томонидан қилинадиган қуйидаги

⁴ Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси. -“ Халқ сўзи”, 2017 йил 16 январь.

⁵ Манбаларга асослаган ҳолда муаллифлар ишланмаси

мажбурий ажратмалар ва ушланмалар ҳисобидан шакллантирилади (2-расмга қаранг).

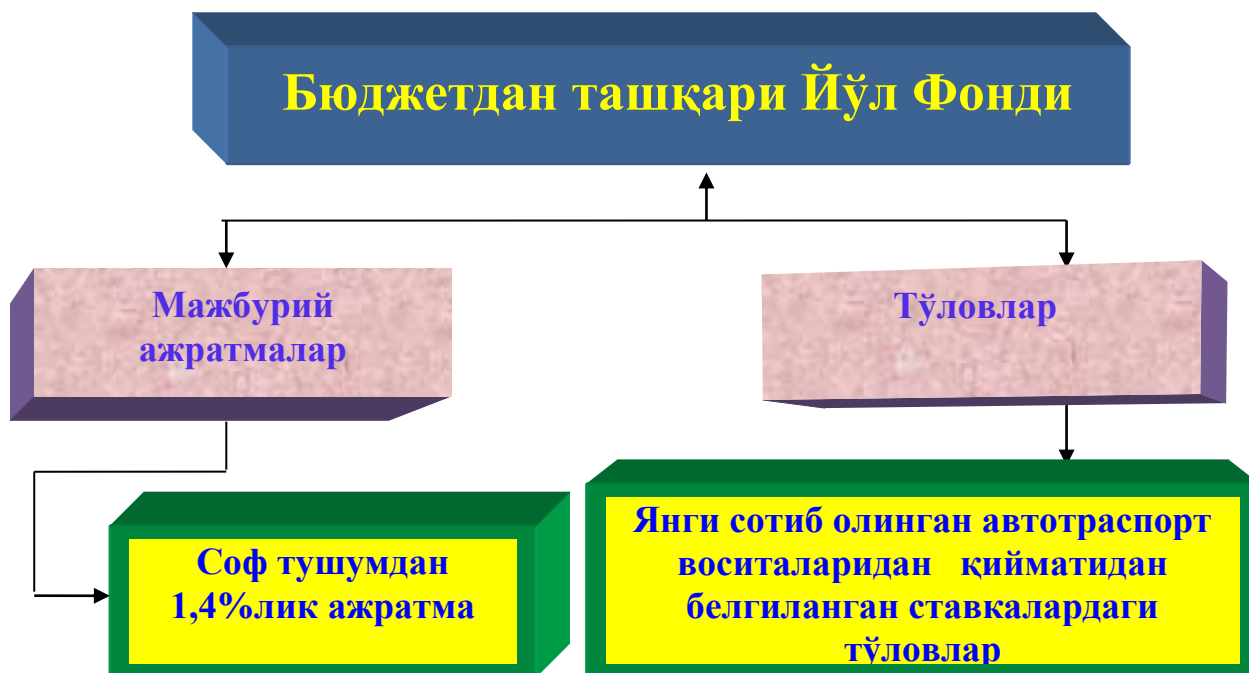

2-расм. Бюджетдан ташқари Пенсия Фондига тўловлар тури⁶

Корхоналарнинг бюджетдан ташқари Йўл фондида тўлайдиган тўловлари ҳам икки гуруҳга бўлинади. Булар:

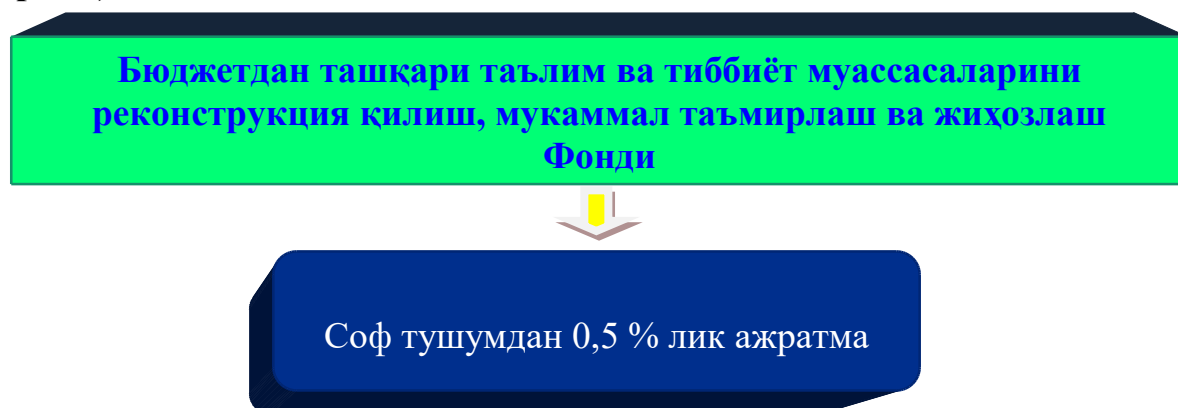
1. Бюджетдан ташқари Йўл Фондига қилинадиган мажбурий ажратмалар;
2. Бюджетдан ташқари Йўл Фондига тўланадиган йиғим ва тўловлар (3-расмга қаранг).

⁶ Манбаларга асослаган ҳолда муаллифлар ишланмаси

3-расм. Бюджетдан ташқари Пенсия Фондига тўловлар тури⁷

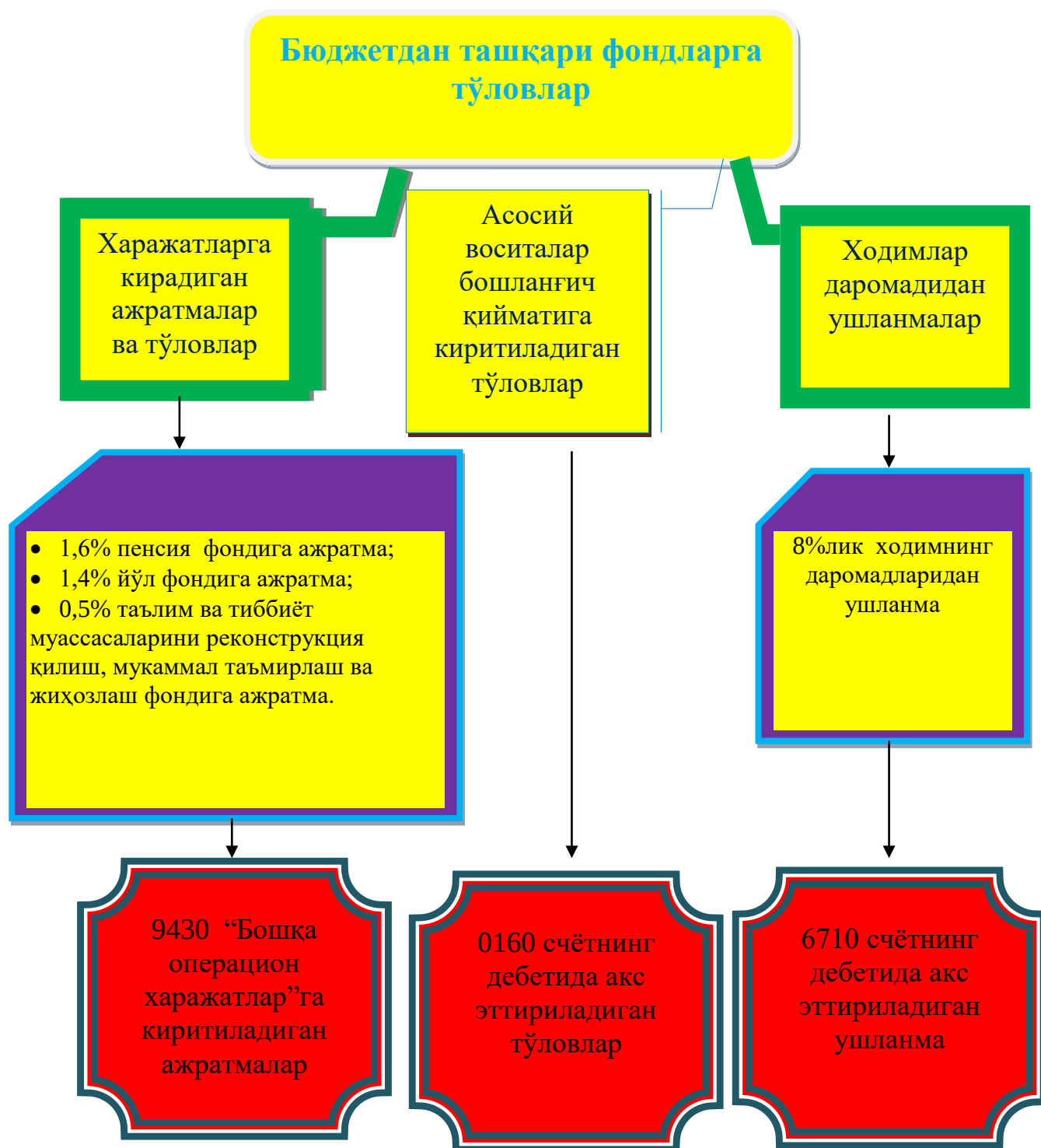
Бюджетдан ташқари таълим ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукаммал таъмирлаш ва жиҳозлаш фондига тўлов қуйидагидан иборат (4- расм).

4-расм. Бюджетдан ташқари таълим ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукаммал таъмирлаш ва жиҳозлаш Фондига тўлов

Корхоналар томонидан бюджетдан ташқари мафсадли фондларга тўланадиган тўловлар ва ушланмалар бухгалтерия ҳисоби сўтларида акс эттирилишига кўра учта гуруҳга бўлинади (5-расмга қаранг).

⁷ Манбаларга асослаган ҳолда муаллифлар ишланмаси

5- расм. Бюджетдан ташқари фондларга ажратма ва тўловларнинг бухгалтерия ҳисоби счетларида акс эттирилиши бўйича туркумлари⁸

Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга тўловлар корхоналар фаолиятининг муҳим кўрсаткичлари ҳисобланади. Улар корхоналар учун, бир томондан, харажатлар, иккинчи томондан, активлар, учинчи томондан эса, мажбуриятлар бўлиб ҳисобланади. Харажатлар сифатида улар корхоналарнинг

⁸ Манбаларга асослаган ҳолда муаллифлар ишланмаси

«Молиявий натижалари тўғрисида ҳисобот»да, активлар ва мажбуриятларнинг турлари сифатида эса «Бухгалтерия баланси»да акс эттирилади.

Корхоналарнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалари, ушланмалари ва тўловлари бўйича мажбуриятлари бевосита уларни ҳисоблашга асос бўлувчи кўрсаткичларга (объектларга) ҳамда ушбу ажратмалар, ушланмалар ва тўловларнинг ставкаларига бевосита боғлиқдир. Бундай кўрсаткичлар (объектлар) ҳамда ажратмалар, ушланмалар ва тўловларнинг ставкалари давлатимиз Президентининг қарорига асосан ҳар йиллик давлат бюджети параметрларида белгиланади. Чунончи, корхоналарнинг Пенсия фондига мажбурий ягона ижтимоий тўлови ҳамда ходимларнинг мажбурий суғурта бадали объекти бўлиб ушбу ажратмаларга ва ушланмаларга тортиладиган иш ҳақи кўринишидаги даромадлари ҳисобланади. Мажбурий ажратмаларга ва ушланмаларга тортиладиган ходимларнинг иш ҳақи кўринишидаги даромадлари таркиби республикамизнинг Солиқ кодекси⁹ мувофиқ белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия фонди, Республика йўл фонди ҳамда Таълим ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш фондига мажбурий ажратмалар объектлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади (1-жадвалга қаранг).

1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия фонди, Республика йўл фонди ҳамда Таълим ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш фондига мажбурий ажратмалар солиш ОБЪЕКТЛАРИ¹⁰

<i>N</i>	<i>Тўловчилар</i>	<i>Ажратмалар солиш объекти</i>
1.	Воситачилик (топширик) шартномалари ва воситачилик хизматларини кўрсатишга доир бошқа шартномалар бўйича воситачилик хизматларини кўрсатувчи корхоналар ва ташкилотлар	ҚҚС чегирилган ҳолда, воситачилик ҳақи суммаси
2.	Тайёрлов ташкилотлари	ҚҚС чегирилган ҳолда товар айланмаси ҳажми
3.	"Ўздонмахсулот" АК корхоналари (ғалла қабул қилиш корхоналари ва ғалла қабул қилиш фаолиятини амалга оширувчи донни қайта ишлаш корхоналари)	ҚҚС чегирилган ҳолда устама ва чегирма
4.	Кредит ва суғурта ташкилотлари	Даромад

⁹ Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси (ЎЗР 25.12.2007 й. ЎРҚ-136-сон Қонуни билан тасдиқланган)

¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.12.2016 й. ПҚ-2699-сон "Ўзбекистон Республикасининг 2017 йилги асосий макроектисодий кўрсаткичлари прогнози ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида"ги Қарори [Кўчирма]

5.	Молиявий ижара (лизинг) хизматларини кўрсатадиган корхоналар	фоизли даромад
6.	Коммунал хўжалик тизимининг иссиқлик, сув таъминоти корхоналари	маҳсулот (ишлар, хизматлар) сотилиши ҳажми, ҚҚСни ва тегишинча иссиқлик таъминоти корхоналари учун - иссиқлик энергияси, сув таъминоти корхоналари учун - сувнинг харид қийматини чегирган ҳолда
7.	Қурилиш, қурилиш-монтаж, таъмирлаш-қурилиш, ишга тушириш-созлаш, лойиҳа-қидирув ва илмий-тадқиқот ташкилотлари	ҚҚСни чегирган ҳолда ўз кучлари билан бажарилган ишлар ҳажми
8.	Тегишли равишда электр энергияси ва табиий газни сотиш қисмида "Ўзбекэнерго" ДАК ва унинг корхоналари, "Ўзбекнефтегаз" МХК корхоналари	маҳсулот сотилиши ҳажми, электр энергияси ва табиий газ бўйича эса - пировард истеъмолчига сотилиши ҳажми, ҚҚС ва акциз солиғини чегирган ҳолда
9.	Иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари корхоналари	маҳсулот (ишлар, хизматлар) сотилиши ҳажми, ҚҚС ва акциз солиғини чегирган ҳолда

Республика йўл фондига йиғимлар ва тўловлар объекти бўлиб Ўзбекистон Республикасига олиб кирилган юк ташиш автомобиллари ва автобуслар сони, уларнинг юк кўтариш қуввати, от кучи, сотиб олиш қиймати ва бошқа мезонлар ҳисобланади. Ушбу объектлар ва уларга мос йиғим ва тўловлар ставкалари 2-жадвалда келтирилган.

2-жадвал

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги хузуридаги Республика йўл жамғармасига йиғимлар ва ажратмалар СТАВКАЛАРИ (2017 йил учун)¹¹

<i>N</i>	<i>Йиғимлар ва ажратмалар турлари</i>	<i>Йиғимлар ставкалари</i>
1	Хорижий давлатлар автотранспорт воситаларини Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириш ва транзит қилишдан йиғимлар	АҚШ долларида
1	Ўзбекистон Республикаси ҳудудига хорижий давлатлардан автотранспорт воситаларини олиб кирганлик ва транзит қилиш учун йиғим, бир автоташувчини олиб кирганлик учун (2-5-бандларда кўрсатилган мамлакатлар бундан мустасно)	400
2	Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали Тожикистон Республикасининг ҳар бир юк автотранспорт воситаси ва автобусини олиб кирганлик ва транзит қилганлик учун йиғимлар:	
	битта юк автотранспорт воситаси ва автобусдан	130
	юк автотранспорт воситаси ва автобус Ўзбекистон Республикаси	70

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.12.2016 й. ПҚ-2699-сон "Ўзбекистон Республикасининг 2016 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида"ги Қарори [Кўчирма]

	худудиди бўлган 3 суткадан ошган ҳар бир кун учун юк автотранспорт воситалари ва автобусларни Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали учинчи мамлакатларга (МДХ мамлакатларидан ташқари) транзит олиб ўтганлик учун	90		
3	Ўзбекистон Республикаси ҳудудига Қозоғистон Республикаси юк автотранспорт воситалари ва автобусларини олиб кирганлик учун йиғимлар, Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали транзит қилиш бундан мустасно, бир юк автотранспорт воситасини олиб кирганлик учун	300		
4	Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали Қирғизистон Республикасининг юк автотранспорт воситалари ва автобусларини олиб кириш ва транзит қилиш учун йиғимлар	300		
5	Ўзбекистон Республикаси ҳудуди бўйлаб Туркменистон Республикаси автотранспорт воситаларини олиб кириш ва транзит қилиш учун йиғимлар, автотранспорт воситалари турлари бўйича:			
	қуйидаги оғирликдаги юкларни кўтарадиган юк автотранспорт воситалари:			
	10 тоннагача	50		
	10 тоннадан 20 тоннагача	100		
	20 тоннадан кўп	150		
	ўриндиклар сони қуйидагича бўлган автобуслар:			
	12 ўриндиккача	25		
	13 ўриндикдан 30 ўриндиккача	50		
	30 ўриндикдан кўп	100		
	транзит ўтаётган енгил автотранспорт воситалари	30		
	транзит ўтаётган мотоцикллар	15		
II	Автотранспорт воситалари олинганлиги ва (ёки) Ўзбекистон Республикаси ҳудудига вақтинчалик олиб кирилганлиги учун ушбу воситаларнинг эгалари (фойдаланувчилари) томонидан Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги органларида рўйхатдан ўтказиш чоғида тўланадиган йиғим			
1	Автотранспорт воситалари бўйича ихтисослаштирилган савдо тармоқларида ишлаб чиқариш мамлакатидан қатъи назар харид қилинган	харид қилинган нархдан 3%		
2	Фойдаланилган автотранспорт воситалари бўйича	фойдаланиш муддатига қараб ҳар бир от кучи учун энг кам иш ҳақиға нисбатан %да		
		3 йилгача	3 йилдан 7 йилгача	7 йилдан ортиқ
	Енгил автомобиллар	11	9	6
	Мотоцикллар (шу жумладан мопедлар) ва ёрдамчи двигатель ўрнатилган велосипедлар, кажавали ёки кажавасиз	10	7	5
	Бошқа моторли транспорт воситалари	16	13	9
III	"Ўзавтойўл" ДАК корхона ва ташкилотлари мол-мулкани сотиб олишдан тушган маблағларнинг бюджетга тушиши лозим бўлган умумий суммасидан ажратмалар (%)	50		

Изоҳлар:

1. Ўзбекистон Республикаси ҳудуди бўйлаб хорижий давлатларнинг оғир юк ташувчи ва йирик габаритли транспорт воситалари ўтганлиги учун мазкур иловада назарда тутилган ставкалар бўйича йиғим тўланиши билан бир вақтда қўшимча равишда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 11 январдаги 11-сон Қарори билан белгиланган миқдорларда тўлов ундирилади.

2. Ўзбекистон Республикасининг Тожикистон Республикаси билан Давлат чегарасини кесиб ўтадиган хорижий юк автотранспорт воситалари ва автобусларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудига кириши ва транзит ўтиши учун мазкур иловада назарда тутилган ставкалар бўйича йиғим

тўланиши билан бирга қўшимча равишда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йил 17 декабрдаги 274-сон Қарори билан белгиланган миқдорларда йиғимлар ҳам ундирилади.

3. Ўзбекистон Республикаси учинчи мамлакатлардан юклар олиб ўтишида ва Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан юкларни олиб чиқишида Туркменистон юк автотранспорт воситаларидан қўшимча равишда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 28 сентябрдаги 477-сон Қарорига мувофиқ 175 АҚШ доллари миқдорида йиғим ундирилди.

4. Гуманитар юкларни олиб ўтишида автотранспорт воситаларининг олиб кирилиши ва транзитида ундириладиган йиғимлар ставкасига нисбатан 0,5 камайтирувчи коэффициентни қўлланилади.

5. Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади

Корхоналарнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалари, ушланмалари ва тўловлари ставкалари ҳам мустақиллик йилларида турли ўзгаришларни ўз бошидан кечирди. Буни 3-жадвалда келтирилган маълумотлардан ҳам кўриш мумкин

3-жадвал

Корхоналарнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига ажратмалар ва ушланмаларнинг ставкалари¹²

Ажратма ва ушланмалар турлари	Йиллар бўйича % ҳисобида									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ягона ижтимоий тўлов	24	24	25	25	25	25	25	25*	25*	25*
Сугурта бадали	2,5	3,5	4	4,5	5,5	6,0	6,5	7,0	7,5	8,0
Пенсия фондига мажбурий ажратма	1	1	1,5	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6
Йўл фондига мажбурий ажратма	1,5	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
Таълим ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш фондига мажбурий ажратма	1	1	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5

*Ушбу мажбурий ажратма ставкаси кичик бизнес субъектлари ва фермер хўжаликлари учун 15 %, бироқ бир ходим учун энг кам ойлик иш ҳақининг 65 % миқдоридан кам бўлмаган миқдорда белгиланган.

Юридик шахсларнинг меҳнатга ҳақ тўлаш фондидан ягона ижтимоий тўлов белгиланган тартибга мувофиқ давлат мақсадли фондлари ҳамда Ўзбекистон Касаба уюшмалари федерацияси Кенгаши ўртасида тақсимланади. Чунончи, 2010 йилдан буён 25 %лик ЯИТ қуйидагича тақсимланиб келинмоқда:

*бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига - 24,8 %;

*бандликка кўмаклашиш давлат жамғармасига - 0,1 %

*Ўзбекистон Касаба уюшмалари федерацияси Кенгашига - 0,1%.

¹² Ўзбекистон Республикаси Давлат Солиқ Қўмитаси веб-сайти маълумотлари

1.2. Корхоналарнинг давлатни бюджетдан ташқари мақсадли фондларини молиялаштиришдаги ўрни

Олдинги параграфда таъкидланганидек, давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондлари маблағлари юридик ва жисмоний шахсларнинг даромадларидан давлат томонидан белгиланган мажбурий ажратмалар ва тўловлар эвазига шакллантирилади. Мазкур тартиб республикамызда фаолият юритаётган ҳар бир корхона ва ташкилотнинг мазкур муҳим давлат аҳамиятига молик мақсадли жамғармаларни молиялаштирилишида ўз ўрни борлигидан дарак беради. Буни бевосита вилоятимизда автомобилларни дилерлик асосида сотувчи ҳамда уларга турли автотехсервис хизматларни кўрсатувчи **“SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT”** МЧЖ (собиқ АЖ) мисолида ҳам кўриш мумкин.

“SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT” Акциядорлик жамияти Ўзбекистон Республикаси Давлат мулкани бошқариш ва хусусийлаштириш Қумитаси Самарқанд ҳудудий бошқармасининг давлат корхонасини акциядорлар жамиятига айлантириш тўғрисидаги қарорига мувофиқ 1998 йил 13 апрелдаги 263 п – сонли қарори асосида ташкил этилган, унга 2014 йил 13 ноябрда 07523-сонли гувоҳнома қайта берилган.

Жамиятнинг тўлиқ номи:

- Ўзбек тилида: «SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT» Aksiyadorlik jamiyati;
- Рус тилида: Акционерное общество «SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT»;
- Инглиз тилида: Joint stock company «SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT».

Жамиятнинг қисқартирилган номи:

- Ўзбек тилида: «SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT» AJ;
- Рус тилида: АО «SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT»;
- Инглиз тилида: JSC «SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT».

АЖнинг юридик манзили: 140018, Ўзбекистон Республикаси, Самарқанд шаҳри, Спитаментшоҳ кўчаси, 157-уй.

АЖнинг жойлашган (почта) манзили: 140018, Ўзбекистон Республикаси, Самарқанд шаҳри, Спитаментшоҳ кўчаси, 157-уй.

АЖнинг веб-сайти: www.samarqandavtotex.uz

АЖнинг электрон почта манзили: www.samarqandavtotex@inbox.uz

Жамият фаолият кўрсатиш муддати чекланмаган.

“SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT” АЖ уз уставига эга бўлиб, ушбу устав Ўзбекистон Республикасининг “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорлар-нинг ҳуқуқларини химоя қилиш тўғрисида”ги Қонуни 06.05.2014 й Н УРК -370 (матн давомида – Қонун) ва бошқа қонун ҳужжатлари асосида ишлаб чиқилган.

Акциядорларнинг 2016 йил 31 октябрдаги умумий йиғилиши қарори билан корхонани МЧЖ шаклидаги қорхона сифатида қайта ташкил этишга

қарор қилинган. Корхона таъсис ҳужжатларига киритилган ўзгартиришлар Самарқанд шаҳар ҳокимининг 2017 йил 17 январдаги 15077 –сон қарори билан рўйхатга олинган ва унга 09316-сон гувоҳнома берилган.

МЧЖ фаолиятнинг асосий предметиға Ўзбекистон Республикаси ҳудудида мамлакатнинг ўзида чиқарилган енгил автомобилларни сотишда воситачилик хизматларини кўрсатиш, микроавтобусларнинг, фургонларнинг, юк ташиш автомобилларининг , шунингдек , уларнинг деталлари ва бутловчи қисмлари маркетинги савдоси, сотиш олди ва сотишдан кейинги техник хизматни кўрсатиш киради.

Жамият ўзининг асосий фаолият предмети доирасида қуйидаги хизмат турларини амалга оширади:

- Жисмоний ва юридик шахсларга тегишли бўлган автотранспорт воситаларига техник хизмат кўрсатиш ва таъмирлаш;
- Жисмоний ва юридик шахсларга тегишли бўлган транспорт воситаларини техник кўрикдан ўтказиш ва тегишли маълумотлар бериш;
- Автотранспорт воситаларига сиқилган ҳамда суюлтирилган газ ускуналари ўрнатиш, қайта жиҳозлаш, таъмирлаш;
- Автотранспорт воситаларига ўрнатилган газ балонларини техник аниқлаштириш (идентификация), газ балонларнинг гидросиновларини ўтказиш ҳамда тегишли маълумотномалар бериш;
- Воситачилик (дилерлик) фаолиятини амалга ошириш;
- Хайрия ва ҳомийлик фаолиятини амалга ошириш.

МЧЖ устав жамғармасининг миқдори 581 467 700 сўмни ташкил қилади.

“SAMARQAND AVTOTEXHIZMAT” АЖнинг 2012-2016 йиллардаги молиявий-хўжалик фаолияти асосий кўрсаткичлари 4-жадвалда берилган.

4-жадвал

“Самарқанд-Автотеххизмат” АЖнинг 2012-2016 йилларда эришган асосий ютуқлари

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2012	2013	2014	2015	2016
1	Ялпи соф тушум жами	Минг сўм	4706008	7258371	9880358	11196221	8557040
	Шундан						
1.1	Автодилерликдан соф тушум	Минг сўм	2943580	4377598	5649706	6022564	3681405
1.2	Автоқисмларни сотишдан соф тушум	Минг сўм	138077	247570	282486	617052	309479
1.3	Автосервисдан соф тушум	Минг сўм	1475021	2469489	3135038	3521318	3956571
1.4	Сотишдан бошқа соф тушумлар	Минг сўм	149330	163714	813128	1035287	609585
2	Сотиш таннархи	Минг сўм	1455802	2353795	3560705	4553021	4174776

3	Ялпи фойда	Минг сўм	3250206	4904576	6319653	6643200	4382264
4	Давр харажатлари	Минг сўм	1497155	2212065	3689667	4095406	3386494
5	Бошқа операцион даромадлар	Минг сўм	23013	176335	50039	124133	492244
6	Асосий фаолиятдан фойда	Минг сўм	1776064	2868846	2680025	2671927	1488014
7	Молиявий фаолиятдан даромадлар	Минг сўм	13220	84171	81852	60871	39418
8	Молиявий фаолият харажатлари	Минг сўм	13101	12448	63895	57873	94789
9	Умумхўжалик фаолиятидан фойда	Минг сўм	1776183	2940569	2697982	2675768	1432643
10	Фавкулотдаги фойда ва зарарлар	Минг сўм	0	0	0	0	
11	Солиққача фойда	Минг сўм	1776183	2940569	2697982	2675768	1432643
12	Фойдадан солиқлар	Минг сўм	310639	521791	497183	474866	262954
13	Соф фойда	Минг сўм	1465544	2418778	2200799	2200902	1169689
14	Жами активлар	Минг сўм	7345285	6668458	7683317	7921335	8118685
14.1	Айланма активлар	Минг сўм	2934417	2301206	2794761	3000203	2502742
14.2	Узоқ муддатли активлар	Минг сўм	4410868	4367252	4888556	4921132	5615943
15	Жами мажбуриятлар	Минг сўм	3828182	1386534	1232583	376085	413931
16	Жами соф активлар (хусусий капитал)	Минг сўм	3517103	5281924	6450734	7545250	7704754
17	Ликвидлик даражаси	%	76,6	166,0	226,7	797,7	604,6
18	Мол.мустақил. даражаси	%	47,9	79,2	84,0	95,3	95,0
19	Соф фойда рентабелиги	%					
19.1	Соф тушумга нисбатан	%	31,1	33,3	22,3	19,7	13,6
19.2	Сотиш таннархига нисб.	%	100,7	102,8	61,8	48,3	28,1
19.3	Жами активларга нисб.	%	20,0	36,3	28,6	27,8	14,4
19.4	УМАга нисбатан	%	33,2	55,4	45,0	44,7	20,8
19.5	ЖАларга нисбатан	%	49,9	105,1	78,7	73,4	46,7
19.6	Устав капиталга нисбатан	%	249,9	412,4	375,2	375,3	199,5
20	1 та акцияга тўғри келувчи соф фойда	Сўм	2499	4124	3752	375,3	199,5

“SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT” АЖда, 5-жадвалдан кўриниб турибдики, охириги 2012-2015 йилларда соф тушуми қарийб 2,5 мартага, соф фойда эса қарийб 2 мартага ошган. Ушбу АЖ молиявий барқарор ва юқори тўлов қобилиятига эга. Охириги 5 йилда унинг жами активлари 7,3 млрд сўмдан 8,1 млрд сўмга етган, шундан жорий активлари 3,0 млрд сўмни, узоқмуддатли активлари 5,0 млрд сўмни ташкил этади, АЖнинг ликвидлик коэффициенти охириги тўрт йилда 0,77 дан 8,0 га етган, яъни у 10,4 мартага ошган, мустақиллик даражаси 2012 йилда 47,9 % ни, 2015 йилга келиб эса 95,3 %ни

ташкил қилган. Сотиш рентабеллиги 2012 йилда 31,1%ни, 2015 йилда 19,7 %ни ташкил этган. Сотиш таннархига нисбатан рентабеллик 2012 йилда 100%дан иборат бўлган, 2015 йилда эса 48,3 %ни ташкил этган. АЖда ҳар битта акцияга тўғри келадиган соф фойда суммаси 2012 йилда 2499 сўмни, 2015 йилда эса 3753 сўмни ташкил этган.

“SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT” АЖ давлатимизнинг умумбелгиланган солиқларини тўловчи субъектдир. АЖ ўзининг соф тушумини йилдан йилга ошириш эвазига давлатимизнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига ҳам ўз ҳиссасини қўшиб келмоқда. Буни 5-жадвал маълумотларидан ҳам кўриш мумкин.

5-жадвал

“SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT” АЖнинг 2012-2015 йилларда давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларга қилган мажбурий ажратма ва тўловлари¹³

№	Ажратма ва тўлов турлари	Ўлчов бирлиги	Йиллар			
			2012	2013	2014	2015
1	Республика йўл фондига ажратмалар	Минг сўм	65884	101617	138325	156747
2	Республика Пенсия фондига мажбурий ажратма	Минг сўм	75296	116134	158086	179140
3	Таълим ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш бўйича бюджетдан ташқари фондга мажбурий ажратма	Минг сўм	23530	36292	49402	55981
4	Ягона ижтимоий тўлов	Минг сўм	260889	246773	464051	523991
5	Суғурта бадали	Минг сўм	57395	59225	120653	146718
6	Жами мажбурий ажратмалар ва тўловлар	Минг сўм	482994	560041	930517	1062577

5-жадвалдан кўриниб турибдики, АЖда 2012 йилда давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига жами 482994 минг сумлик мажбурий ажратма ва тўловлар қилинган бўлса, 2015 йилга келиб, ушбу ажратмалар ва тўловлар миқдори 1 062 577 минг сумга етган, яъни у 2,2 баробар ошган. Агар, ўртача пенсияни 500 минг сўм дейдиган бўлсак, ушбу АЖ томонидан 2015 йилда Пенсия фондига қилинган ажратма (849848,5 минг сум) 1700 пенсионерни бир ойлик тегишли пенсия билан таъминлашга етади. Самарканд шаҳри Пенсия таъминоти бўлимида 55 мингта пенсионер пенсия олишини эътиборга оладиган бўлсак, биргина “SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT” АЖ томонидан қилинадиган мажбурий ажратма ва тўловлар эвазига шаҳримиздаги пенсионерларнинг 3%ни бир ойлик пенсия билан таъминлашга етади.

¹³ Мазкур АЖ ҳисоб ва ҳисобот маълумотлари асосида муаллифлар ишланмаси

Республикамизда йўл-транспорт инфратузилмасини модернизациялаштириш энг устувор вазифалардан ҳисобланади. Зеро, республикамизда махсус «2015-2019 йилларда муҳандислик-коммуникация ва йўл-транспорт инфратузилмасини модернизация қилиш ва ривожлантириш дастури»нинг¹⁴ қабул қилинганлиги ушбу вазифанинг ўта долзарблигидан дарак беради.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг республикамиз муҳандислик-коммуникация ва йўл-транспорт инфратузилмасини модернизация қилиш ва ривожлантириш бўйича давлат дастури ижросини таъминлашдаги ўрни ҳамда аҳамияти бевосита қуйидагиларда намоён бўлади.

Биринчидан, республикамиз автомагистрларини кенгайтириш ва реконструкция қилиш давлат дастурининг ижроси бевосита Молия вазирлиги қошида ташкил қилинган Республика йўл жамғармасини етарли маблағлар билан таъминланишига боғлиқ.

Иккинчидан, Республика йўл жамғармасини молиялаштиришнинг муҳим манбаи бўлиб хўжалик юритувчи субъектлар томонидан амалга ошириладиган мажбурий ажратмалар ҳамда тўловлар ҳисобланади. Ушбу мажбурий ажратмалар ва тўловлар, ўз навбатида, хўжалик юритувчи субъектларнинг маҳсулот, иш ва хизматларни сотишдан олаётган даромадлари ҳажмига бевосита боғлиқ. Демак, юқори иқтисодий ўсишларни таъминлашга эришаётган субъектлар сонини ошиб бориши республикамиз автомагистрларини кенгайтириш ва реконструкция қилиш давлат дастурининг ижросини молиялаштиришнинг энг муҳим омилларидан бўлиб ҳисобланади. Буни бевосита ўз фаолиятини изчил ривожлантириб бораётган “SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT” АЖ мисолида ҳам кўриш мумкин. Чунончи, ушбу ташкилот ўзи олган соф тушумлар эвазига охирги 5 йилда йўл фонди маблағларини шакллантиришда 500 миллион сўмдан ортиқ улуши билан иштирок этган.

Шундай қилиб, юқоридагилардан хулоса қилиш мумкинки, “SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT” АЖ республикамизда ижтимоий соҳаларни ривожлантириш борасида давлат сиёсатини руёбга чиқаришда ўз ҳиссасини қўшиб келаётган корхоналардан бири ҳисобланади.

¹⁴Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 6 мартдаги «2015-2019 йилларда муҳандислик-коммуникация ва йўл-транспорт инфратузилмасини модернизация қилиш ва ривожлантириш дастури тўғрисида» ПП-2313- сонли қарори билан тасдиқланган

1.3. Корхоналарни бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китоблар аудитининг мақсади, вазифалари ва тамойиллари

Корхоналарнинг давлатни бюджетдан ташқари мақсадли фондлари билан ҳисоб-китоблари, олдинги параграфларда келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, кенг қиррали ҳисобланади. Улар ҳисоби кўплаб ҳужжатларни тузиш, ҳисоб-китобларни амалга ошириш, бунда кўп меҳнат сарфлашни тақозо этади. Ушбу ҳисоб-китоблар аудит нуқтаи назаридан ҳам анча мураккаб ва меҳнат талабгир ҳисобланади. Корхоналарда фаолият турларининг турли туманлиги, уларни турли ҳужжатлар билан расмийлаштирилиши, ишловчи ходимлар сонининг кўплиги, улар даромадларининг турли-туманлиги, корхона ва ходимлар даромадларининг мажбурий ажратма ва тўловларга тортилишига бўлган талабларнинг ҳар хиллиги, Солиқ кодексида белгиланган тартибларга амал қилишнинг мажбурийлиги бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловларга аудитнинг ўзига хос ва мос бўлган, шунингдек ўта масъул объектлари сифатида ёндашиш талабини қўяди.

Корхона ва ташкилотларда, маълумки, ташқи ва ички аудит ўтказилади. Аудитнинг ушбу турларида бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар комплекс аудитнинг таркибий қисми сифатида ёки махсус савол тарзида текширилиши мумкин.

Бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар ташқи ва ички аудити айрим жиҳатлари (белгилари) бўйича бир-бирига ўхшайди, шунингдек айрим жиҳатлари бўйича фарқланади. Уларнинг ўхшаш жиҳатлари (белгилари)га асосан улар мақсади ва вазифаларининг муштараклиги, ахборот манбаларининг яхлитлиги, текширувлар кетма-кетлиги ва усуллариининг бир хиллиги ва бошқаларни киритиш мумкин. Ташқи ва ички аудит бир-биридан кимга мўлжалланганлиги, иш ҳажми ва қиймати, саволларни қамраб олиш даражаси, ўтказиш муддатлари ва давомийлиги, натижаларни расмийлаштирилиши, тадбиқи, аудиторлик ҳисоботлари ва хулосаларини бериш тартиблари ва бошқа жиҳатлари бўйича фарқланади.

Бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар бўйича ҳам ташқи, ҳам ички аудитнинг асосий мақсади амалдаги солиқ қонунчилиги талабларига риоя қилиниши, уларга доир молиявий ахборотларни ҳисоб ва ҳисоботда реал акс эттирилганлиги тўғрисида исботу-далилларни йиғишдан иборат.

Бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловларни ташқи ва ички аудиторлик текширувидан ўтказиш негизида ётувчи асосий мезонлар бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

тўлиқлилик – бу бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловларга доир барча маълумотларни бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботида акс тўлиқ акс эттирилганлиги;

мавжудлик – бу баланс тузиш санасига бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар бўйича мажбуриятлар мавжудлиги ва ушбу мажбурият суммаларнинг катта-кичиклиги;

ҳуқук ва мажбуриятлар - бу бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловларга доир мажбуриятлар суммалари қонунийлиги ва тўғрилиги;

баҳолаш- бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловларга доир мажбуриятларнинг меъёрий ҳужжатларга мувофиқ равишда баҳоланганлиги;

аниқлиги- бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар суммалари ва бошқаларнинг тўғри ҳисобланганлиги, бухгалтерия ҳисоботи маълумотларининг синтетик ва аналитик ҳисоб регистрларидаги маълумотларга мослиги;

ҳисоб даврининг чекланганлиги- бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловларга доир барча мажбуриятлар қачон вужудга келган бўлса, айнан мана шу ҳисобот даврида акс эттирилганлиги;

тақдим этиш ва баён қилиш- бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловларга доир мажбуриятларнинг барчаси ҳисоб ва ҳисоботга оид меъёрий ҳужжатларга мувофиқ баён қилинган, туркумланган ва тақдим қилинганлиги.

Бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар бўйича ҳам ташқи, ҳам ички аудиторлик текширувининг асосий вазифалари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

✓ бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар тўғрисидаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар талабларига риоя қилинишини текшириш;

✓ дастлабки ҳужжатлар асосида бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловларга тортиладиган базани тўғри ҳисобланганлигини текшириш;

✓ бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар ставкаларини тўғри қўлланилганлигини текшириш;

✓ бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар суммаларини тўғри ҳисоб-китоб қилинганлигини текшириш;

✓ бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар бўйича бухгалтерия ёзувларини тегишли счётларда тўғри амалга оширилганлигини текшириш.

✓ бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловларнинг давр боши ва охири қолдиқларини ҳисоб регистрларида ҳамда бухгалтерия балансида тўғри акс эттирилганлигини текшириш;

✓ бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловларни ўз вақтида ўтказиб берилганлигини текшириш;

✓ бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар ҳисоб-китоблари, ҳужжатли расмийлаштирилиши, шунингдек ҳисоб ва ҳисоботда акс эттирилишида мавжуд бўлган хатоликлар, камчиликлар ва

четланишларни аниқлаш, шунингдек уларни тузатишга оид аудиторлик тавсияларини ишлаб чиқиш.

Аудит олдига қўйилган мақсад ва вазифаларни тўлиқ ва тўғри бажарилиши аудиторлик текширувларини олиб боришда қонун ҳужжатларида белгиланган тамойилларга амал қилишга бевосита боғлиқ. Бу бевосита давлатнинг мақсадли фондларига тўловлари аудитига ҳам тегишлидир.

Аудит тамойиллари¹⁵ деганда уни олиб боришда ва натижаларини расмийлаштиришда амал қилиш лозим бўлган, шунингдек аудиторлар томонидан корхонада ҳисоб ва ҳисоботни юритишда амал қилиниши текшириладиган қоида ва тартиблар мажмуаси тушунилади.

Республикамизнинг аудиторлик фаолияти тўғрисида қонуни¹⁶ (2-1-модда)га мувофиқ аудитни олиб боришда ва унинг натижаларини расмийлаштиришда амал қилиниши лозим бўлган тамойиллар қуйидагилардан иборот: (1) мустақиллик; (2) холислик; (3) эркинлик, (4) профессионал малакалилик ва (5) маҳфийлик принциплари. Ушбу тамойилларнинг моҳияти 6-жадвалда келтирилган.

6-жадвал

**Давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига тўловлар
аудитининг асосий тамойиллари**¹⁷

№	Тамойил	Тамойилнинг моҳияти ва аҳамияти
1	Мустақиллик	бу тамойил давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига тўловлар аудитини мустақил ўтказишни билдиради. Унга амал қилиш давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига тўловлар аудитини ташқи ва ички таъзиқларсиз ўтказишнинг муҳим омилидир.
2	Холислик	бу тамойил давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига тўловлар аудитини холис ўтказишни билдиради. Унга амал қилиш давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига тўловлар аудитини бир тарафнинг нафи, бошқа тарафнинг зарари нуктаи назаридан ўтказилмаслини таъминлайди
3	Эркинлик	бу тамойил давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига тўловлар аудитида текшириш усуллари эркин танлашни билдиради.
4	Профессионаллик	бу тамойил давлатнинг бюджетдан ташқари

¹⁵ Дўсмуратов Р.Д. Аудит асослари. Дарслик. - Т., 2003. – 34- б.; Urazov K.B. Buxgalteriya hisobi va audit. O'quv qo'llanma. – Т.: O'qituvchi, 2004. -344 ;

¹⁶ Ўзбекистон Республикасининг 26.05.2000 й. 78-II-сон "Аудиторлик фаолияти тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида"ги Қонуни

¹⁷ Манбаларга асосан муаллифлар ишланмаси

		мақсадли фондларига тўловлар аудитини малакали асосда ўтказишни билдиради ва уни таъминлайди
5	Махфийлик	бу тамойил давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига тўловлар аудити натижаларини сир сақлаш ва улар тўғрисидаги ахборотларни бошқаларга ошкор этмасликни билдиради ва уни таъминлайди

Бюджетдан ташқари фондларга тўловлар аудитининг муҳим шарти бўлиб аудиторлар томонидан уларни ҳисоб ва ҳисоботда акс эттириш тамойилларига тўлиқ амал қилиш ҳамда корхоналарда ушбу тамойилларга тўлиқ амал қилинганликка иқдор бўлиш ҳисобланади.

Бухгалтерия ҳисобини юритишнинг тамойиллари мамлакатимизда Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида Қонуни»¹⁸нинг 3-моддаси билан белгиланган, шунингдек 1-сон БҲМС «Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот»¹⁹ нинг 16-49 пунктларида ушбу тамойилларнинг моҳияти очиқ берилган.

Бу тамойилларнинг асосийлари ва уларнинг давлатнинг мақсадли фондлари олдидagi мажбуриятлар ҳисобида қўлланилиши хусусиятлари қўйидагиларда иборатдир.

Узликсизлик тамойили. Бу тамойил корхонани доимо ҳаракатдаги субъект, яъни ўз фаолиятини келгусида давом эттирувчи ва ривожлантирувчи субъект сифатида қарайди. Бухгалтерия ҳисобини узлуксиз юритилиши корхонанинг келажаги борлигидан дарак беради. Бундан ташқари бухгалтерия ҳисоби корхонанинг келажакда раванқ топишига хизмат қилувчи восита ҳамдир. Корхона узлуксиз фаолият юритаётган экан, давлатнинг мақсадли фондлари олдидagi мажбуриятлари ҳам доимо юзага келаверади.

Ҳисоблаш тамойили. Бу тамойил корхонанинг даромад ва ҳаражатларини юз берган вақтига қўра тан олиш ва шу вақтдан бошлаб уларни бухгалтерия ҳисобида ва ҳисоботда акс эттиришни билдиради. Солиқ Кодексига мувофиқ, 1998 йил 1 январдан бошлаб барча корхоналар учун уларнинг мулк шаклидан қатъий назар сотиш моменти қилиб маҳсулот (иш, хизмат) ни жўнатиш (бажариш) санаси, улар учун тўлов пулини қачон келиб тушишидан қатъий назар қабул қилинди.

Ҳисоблаш тамойилида ҳаражатларни юз берган вақтидан бошлаб тан олиш таърифи берилган. Демак, мақсадли фондларга ҳисобланган ажратма ва тўловлар ҳам корхона ҳаражатлари таркибига киритилади.

Икки ёқлама ёзув тамойили. Бу тамойил корхонада юз берган ҳар қандай операциянинг суммасини бир вақтнинг ўзида иккита ҳисоботда, яъни бирининг

¹⁸ Ўзбекистон Республикасининг қонуни “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида” (янги таҳрири), 13.04.2016 й. ЎРҚ № 404

¹⁹ 1-сон БҲМС “Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот” (АВ томонидан 14.08.1998 й. 474-сон билан рўйхатга олинган Молия вазирлиги томонидан 26.07.1998 й. 17-17/86-сон билан тасдиқланган)

дебетида ва иккинчисининг кредитида акс эттиришни билдиради. Ушбу тамойилга амал қилиш корхонанинг активлари ва уларнинг ташкил топиш манбалари суммаларини доимо тенг бўлишини таъминлайди.

Юқоридаги иккита тамойилга асосланиб шуни айтишимиз мумкинки, ҳисоблаш тамойили орқали давлатнинг мақсадли фондларига ҳисобланган ажратма ва тўловларни ҳисоблаш тамойили орқали харажатлар таркибига киритсак, икки ёқлама ёзув тамойили орқали эса харажатлар счётининг дебетига ва мажбуриятлар счётининг кредитига бир хил суммани ёзиш орқали ҳар иккала тамойилдан ҳам фойдаланилади.

Пулда ифодалаш тамойили. Бу тамойил барча актив ва пасивларни, юз берган операцияларни миллий валютада, яъни сум ва тийинларда акс эттиришни билдиради. Бу, жумладан, давлатнинг мақсадли фондларига ҳисобланган ажратма ва ушланмалар (тўловлар)га ҳам тегишлидир.

Эҳтиёткорлик ёки консерватизм тамойили. Бу тамойил корхона ҳисоботида активлар ва даромадларни кам (кўп) қилиб кўрсатмасликни, шу билан бирга мажбуриятларни ёки харажатларни кўп (кам) қилиб кўрсатмасликни ифодалайди. Ушбу тамойилни қўллаш яширилган резервларни вужудга келтириш, бирон мақсадда актив ёки фойдани камайтириб (кўпайтириб) кўрсатиш, харажат ва мажбуриятларни кўпайтириб (камайтириб) кўрсатиш ҳуқуқини бермайди.

Ишончлилик тамойили. Бу тамойил ҳисобда давлатнинг мақсадли фондларига ҳисобланган ажратма ва ушланмалар (тўловлар)ни ҳам қатъий ҳужжатли асосга эга бўлишлигини билдиради.

Тушунарлилик тамойили. Бу тамойил ҳисоб маълумотларини барча фойдаланувчилар учун тушунарлилигини билдиради.

Кўрсаткичларнинг қиёсланувчанлиги. Бу тамойил ҳисобот маълумотларини ўзаро мос ҳисобот даврлари бўйича (чорақлар, йил) мавжуд реал тенденцияларни аниқлаш учун ўзаро қиёслаш имкониятларини билдиради.

2-бoб. КОРХОНАЛАРНИНГ ДАВЛАТНИ БЮДЖЕТДАН ТАШҚАРИ МАҚСАДЛИ ФОНДЛАРИ БИЛАН ҲИСОБ-КИТОБЛАРИ АУДИТИНИНГ ТАШКИЛИЙ ВА АХБОРОТ ТАЪМИНОТИ

2.1. Корхоналарнинг давлатни бюджетдан ташқари мақсадли фондлари билан ҳисоб-китоблари аудитининг ташкилий таъминоти

Аудитнинг ташкилий таъминоти ўз ичига уни режалаштириш, ўтказиш, текширув натижаларни расмийлаштириш ва амалиётга тадбиқ этишга оид ишларни олади. Ҳолис ташқи аудиторлар томонидан амалга ошириладиган ушбу ишлар мазмунига кўра аудитнинг алоҳида босқичларини ташкил этади. Бу бевосита корхоналарнинг давлатни бюджетдан ташқари фондлари билан ҳисоб-китоблари аудитига ҳам дахлдордир (6-расмга қаранг).

6-расм. Корхоналарнинг давлатни бюджетдан ташқари мақсадли фондлари билан ҳисоб-китоблари аудитини ташкил этиш босқичлари²⁰

Бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китоблар аудитини **режалаштириш** комплекс аудит ёки махсус савол тарзида ўтказиладиган аудитнинг дастлабки босқичи ҳисобланади. Ушбу босқичда, унинг комплекс аудит таркибида ёки тематик аудит тарзида ўтказилишидан қатъий назар, одатда, қуйидаги ишлар амалга оширилиши лозим.

²⁰ Муаллифлар ишланмаси

Биринчидан, бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китоблар бўйича текширилиши лозим бўлган масалалар (саволлар) таркиби белгиланиши ҳамда уларнинг аниқ рўйхати тузилиши керак.

Иккинчидан, бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китоблар бўйича текшириладиган саволлар рўйхатидан келиб чиқиб, уларни бажариш учун кетадиган вақт сарфи, яъни бажариладиган иш ҳажми белгиланиши лозим.

Учинчидан, режалаштириш босқичида бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китоблар бўйича аудиторлик rischi даражаси ҳисоб-китоб қилиниши лозим. Ушбу кўрсаткични олдиндан ҳисоб-китоб қилиш аудиторлар учун ўта аҳамиятлидир. Чунки, аудиторлик rischi даражасини тўғри баҳолаш ҳамда уларни мижоз билан олдиндан келишиш аудиторларнинг текширув жараёнида йўл қўйиши мумкин бўлган хатоликлари учун оладиган молиявий жазолари (тўлайдиган жарималари) чегарасини аниқлашга ёки уларни мижоз томонидан воз кечилишига асос бўлади.

Тўртинчидан, бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китоблар бўйича аудитни режалаштириш босқичида юқорида келтирилган ишлар бажарилгач, уларнинг натижалари сифатида қуйидаги иккита муҳим аудиторлик иш ҳужжатлари тузилиши лозим:

(1) аудиторлик текшируви режаси;

(2) аудиторлик текшируви дастури.

Аудиторлик текшируви режаси - бу бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китоблар аудитида режалаштирилаётган барча ишлар рўйхатини, уларга кетадиган вақт сарфини, бажарувчи масъул аудиторлар ва уларнинг ёрдамчиларини, шунингдек текширув усуллари ҳамда режалаштирилган аудиторлик rischi ва жиддий даражаларини белгилаб берувчи аудиторлик иш ҳужжати. Ушбу аудиторлик иш ҳужжати ҳам томонлар ўртасида тузиладиган аудиторлик хизматлари тўғрисидаги шартноманинг таркибий элементи (қисми) ҳисобланиши ҳамда унга илова сифатида аудиторлик ташкилоти раҳбари ҳамда аудиторлик хизматларини буюртмачиси ҳисобланган корхона раҳбари томонидан тасдиқланиши лозим.

Аудиторлик текшируви дастури - бу бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китоблар бўйича текширув жараёнида аудиторлар томонидан бажарилиши лозим бўлган барча тадбирлар рўйхатини, уларни бажариш муддатларини, бажарувчи масъул аудиторлар ва уларнинг ёрдамчиларини, шунингдек бу тадбирларни бажарилишида тузиладиган иш ҳужжатларини ҳамда режалаштирилган аудиторлик rischi ва жиддий даражаларини ўзида мужассамлаштирувчи ҳужжатдир. Ушбу ҳужжат аудиторлик текшируви режасини амалда рўёбга чиқариш учун зарур бўлган аудиторлик русум-қоидалари мазмунининг батафсил рўйхатини ўз ичига олади. Дастур аудитор ассистентлари учун батафсил йўриқнома бўлиб хизмат қилади ва бир вақтнинг ўзида аудиторлик ташкилоти ва аудиторлик гуруҳининг раҳбарлари учун иш сифатини назорат қилиш воситаси ҳисобланади. Ушбу аудиторлик иш ҳужжати ҳам томонлар ўртасида тузиладиган аудиторлик

хизматлари тўғрисидаги шартноманинг таркибий элементи (қисми) ҳисобланиши ҳамда унга илова сифатида аудиторлик ташкилоти раҳбари ҳамда аудиторлик хизматларини буюртмачиси ҳисобланган корхона раҳбари томонидан тасдиқланиши лозим.

Олиб борган изланишларимиз аудиторлик ташкилотларида бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китоблар бўйича аудитнинг махсус режасини тузалмаслигини, аксинча, ушбу масалаларни комплекс аудиторлик текшируви режасига яхлит битта пункт сифатида киритилганлигини кўрсатди. Бироқ, юқорида таъкидланганидек, аудитнинг ушбу муҳим объектлари махсус савол тарзида ҳам алоҳида буюртма объекти бўлиши мумкин. Шунингдек, бюджетдан ташқари мақсадли фондларга тўловларнинг муҳим давлат аҳамиятлигига моликлиги улар учун махсус аудиторлик текширувлари режаси ҳамда дастурини яратишни зарурат қилиб қўяди. Ушбу заруратларни эътиборга олган ҳолда биз мустақил равишда бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китоблар бўйича махсус савол тарзидаги аудиторлик текширувлари режаси ҳамда дастурини ишлаб чиқдик. Ушбу аудит дастаклари 7-8-жадвалларда келтирилган.

7-жадвал

Бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китобларни аудиторлик текширувидан ўтказиш РЕЖАСИ

Текширилаётган ташкилот: “SAMARQAND AVTOTEXHIZMAT” АЖ

Текшириш даври: 1.03.2016 – 10.03.2016

Киши-соатлар сони: 1 киши, 54 иш/соат

Аудиторлик гуруҳи раҳбари: Эргашев Элдор.

Аудиторлик гуруҳи таркиби: Эргашев Элдор

Режалаштирилаётган ички аудиторлик хатари: 5 %

№	Режалаштирилаётган иш турлари	Вақти, кун	Бажарувчи	Эслатма
1	“Самараканд-Автотеххизмат” АЖ устав хужжатлари, фаолият қўлами, бюджетдан ташқари мақсадли фондларга тўловлар бўйича ҳисоб ва ҳисобот ҳолати билан танишиш	1,0	Эргашев Элдор	Далиллар тўпланади
2	АЖда бюджетдан ташқари мақсадли фондларга тўловлар бўйича ички назорат тизимини баҳолаш	0,3	Эргашев Элдор	Далиллар тўпланади
3	Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга тўловлар бўйича бажариладиган иш ҳажмини, аудиторлик rischi ва жиддий даражасини аниклаш ва баҳолаш, аудиторлик текшируви дастурини тузиш	0,3	Эргашев Элдор	Дастур лойиҳаси ишлаб чикилади

4	Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга тўловлар бўйича махсус савол тарзидаги аудиторлик текшируви шартномасининг бошқа шартларини келишиш ва уларни имзолаш	0,4	Эргашев Элдор	Шартнома тузилади
5	Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга тўловлар бўйича барча кўрсаткичларни, хўжалик операцияларини бошланғич хужжатлар билан расмийлаштирилишидан тортиб молиявий ҳисоботда реал акс эттирилганлигини текшириш	5	Эргашев Элдор	Далиллар тўпланади, аудиторлик иш хужжатлари тузилади
6	Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга тўловлар аудити якунлари бўйича аудиторлик ҳисоботи ва хулосасини тузиш, текширув натижаларини буюртмачига тақдим этиш, муҳокама этиш ва амалга жорий қилиш	1	Эргашев Элдор	Аудиторлик ҳисоботи ва хулосаси лойиҳаси тайёрланади
7	Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга тўловлар аудиторлик текширувига оид ҳисоб-китобларни расмийлаштириш ва амалга ошириш	1	Эргашев Элдор	Далолатнома ва счет-фактура тузилади
	Жами	9		

8-жадвал

Бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китобларни аудиторлик текширувидан ўтказиш

ДАСТУРИ

Текширилаётган ташкилот: “SAMARQAND AVTOTEXHIZMAT” АЖ

Текшириш даври: 1.03.2016 – 10.03.2016

Киши-соатлар сони: 1 киши, 54 иш/соат

Аудиторлик гуруҳи раҳбари: Эргашев Элдор

Аудиторлик гуруҳи таркиби: Эргашев Элдор

Режалаштирилаётган ички аудиторлик хатари: 5 %

№	Ички аудиторлик тадбирлари	Вақти	Бажарувчи	Текшириладиган масалалар ва хужжатлар	Эслатма
1	Устав хужжатлари мавжудлиги, уларга амал қилиш ҳолати	0,5	Эргашев Элдор	Устав ва бошқа хужжатлар	Ёппасига текширилади

2	Бюджетдан ташқари Пенсия фондига мажбурий ажратмалар ва тўловни текшириш	2,5	Эргашев Элдор	Тўловга оид ҳисоб-китоблар , бошланғич ҳужжатлар, Бош китоб, журнал ордерлар ва қайдномалар, Молиявий ҳисобот	Ёппасига текширилади
3	Бюджетдан ташқари Йўл фондига ажратмалар, йиғимлар ва тўловларни текшириш	1,0	Эргашев Элдор	Тўловга оид ҳисоб-китоблар , бошланғич ҳужжатлар, Бош китоб, журнал ордерлар ва қайдномалар, Молиявий ҳисобот	Ёппасига текширилади
4	Таълим ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукаммал таъмирлаш ва жиҳозлаш фондига ажратмаларни текшириш	1,0	Эргашев Элдор	Тўловга оид ҳисоб-китоблар , бошланғич ҳужжатлар, Бош китоб, журнал ордерлар ва қайдномалар, Молиявий ҳисобот	Ёппасига текширилади
	Жами	5 кун			

Бешинчидан, режалаштириш босқичида амалга оширилиши лозим бўлган муҳим ишлардан яна бири бўлиб комплекс аудитнинг таркибий қисми сифатида ёки махсус савол тарзида ўтказиладиган бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар аудити бўйича иш қийматини аниқлаш ҳисобланади. Бу иш ташқи аудитга бевосита тегишлидир, чунки уни бепул бажариб бўлмайди.

Режалаштириш босқичининг пировард натижаси бўлиб аудиторлик текширувларини ўтказиш бўйича шартноманинг имзоланиши ҳисобланади. Аудит режаси ва дастури, иш ҳажми ва қиймати, аудиторлик rischi ва муҳимлилик даражаси ҳисоб-китоблари мазкур шартноманинг таркибий қисми сифатида тасдикланади.

Бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китоблар аудитини ташкил қилишнинг **2-босқичи** бўлиб бевосита аудиторлик текширувларини ўтказиш ҳисобланади. Ушбу босқичда тузилган режа ва дастурга кўра уларга киритилган саволлар бўйича бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китобларни текширишга оид муолажалар олдинма-кетин бажарилиши керак.

Бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китоблар аудити бўйича аудиторлар томонидан бажарилиши лозим бўлган бу муолажаларни қуйидаги гуруҳларга ажратиш ҳамда ушбу гуруҳлар таркибига қуйидаги саволларни киритиш мақсадга мувофиқдир (9-жадвалга қаранг).

9-жадвал

Бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китобларни текширишга оид аудиторлик муолажалари рўйхати

№	Муолажалар гуруҳи	Гуруҳ таркибида кўрилиши лозим бўлган асосий саволлар
1	Республика йўл жамғармаси, Пенсия жамғармаси ва Таълим ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш бўйича бюджетдан ташқари фондга мажбурий ажратма ва тўловларни текширишга доир муолажалар	*мажбурий ажратма базаси ҳисобланган соф тушумни ҳисоб ва ҳисоботда тўғри акс эттирилганлигини, ҳужжатли асосли эканлигини текшириш; * мажбурий ажратма ставкаларини тўғри қўлланилганлигига иқдор бўлиш; * мажбурий ажратма суммаларини тўғри ҳисоб-китоб килинганлигини текшириш; * мажбурий ажратма ҳисоб-китобларини ўз вақтида топширилганлигини текшириш; * мажбурий ажратмаларни бюджетдан ташқари фондларга ўз вақтида ўтказиб берилганлигини текшириш; *мажбурий ажратмаларнинг ҳисобланиши ва утказиб берилишини, шунингдек улар бўйича дебиторлик ва кредиторлик қарзларни ҳисоб ва ҳисоботда тўғри акс эттирилганлигини текшириш текшириш
2	Ягона ижтимоий тўлов (ЯИТ) бўйича ҳисоб-китобларни текширишга доир муолажалар	*ЯИТга тортиладиган ходимлар даромадларини ҳужжатли асосга эга эканлиги ва уларни тўғри ҳисобланганлигини текшириш; * ЯИТ суммасини тўғри ҳисобланганлигини текшириш; * ЯИТ ҳисоб-китобини ўз вақтида топширилганлигини текшириш; * ЯИТ суммасини ўз вақтида утказиб берилганлигини текшириш; * ЯИТнинг ҳисобланиши ва утказиб берилишини, шунингдек улар бўйича дебиторлик ва кредиторлик қарзларни ҳисоб ва ҳисоботда тўғри акс эттирилганлигини текшириш текшириш
3	Ходимлар даромадларидан суғурта бадалларини ушлаш бўйича ҳисоб-китобларни текширишга доир муолажалар	* Суғурта бадалларига тортиладиган ходимлар даромадларини ҳужжатли асосга эга эканлиги ва уларни тўғри ҳисобланганлигини текшириш; * Суғурта бадаллари суммасини тўғри ҳисобланганлигини текшириш; * Суғурта бадаллари ҳисоб-китобини ўз вақтида

		топширилганлигини текшириш; * Суғурта бадаллари суммасини ўз вақтида утказиб берилганлигини текшириш; * Суғурта бадаллари ушланиши ва утказиб берилишини, шунингдек улар бўйича дебиторлик ва кредиторлик қарзларни ҳисоб ва ҳисоботда тўғри акс эттирилганлигини текшириш текшириш
--	--	--

Бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китобларни текширишга доир аудиторлик муолажаларини юқорида келтирилган кетма-кетликда амалга оширишнинг услубий тартибларига ишимизнинг кейинги бобида алоҳида тўхталамиз.

Бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китоблар аудитининг **3-босқичида** текшириш натижалари умумлаштирилиши, тегишли аудиторлик иш хужжатлари кўринишида расмийлаштирилиши ва уларнинг тафсилоти аудиторлик ҳисоботида баён этилиши лозим.

Комплекс аудит тарзида ўтказилган ташқи аудитда Бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китобларни текшириш натижалари унинг дастурига киритилган саволлар кесимида республикамизнинг 70-сон АФМС “Аудиторлик ҳисоботи ва молиявий ҳисобот тўғрисидаги аудиторлик хулосаси”га мувофиқ тузилган аудиторлик ҳисоботининг алоҳида қисми (бўлими, боби ёки параграфлари)да баён этилиши лозим. Ушбу аудиторлик ҳисоботида бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китобларнинг қонунийлиги, қонун ҳужжатларидан четланишлар, уларга оид ахборотларнинг ҳисоб ва ҳисоботда реал акс эттирилганлиги ёки уларда йўл қўйилган хатоликлар, камчиликлар ва четланишлар атрофлича очиб берилиши, шунингдек уларни бартараф этишга қаратилган аниқ аудиторлик тавсиялари ўз аксини топиши керак.

Махсус савол тарзида ўтказилган ташқи аудитда бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китобларнинг аудиторлик текшируви натижалари унинг дастурида назарда тутилган саволлар кесимида республикамизнинг 80-сон АФМС “Махсус саволни текшириш натижалари бўйича аудиторлик ҳисоботи”га мувофиқ тузиладиган махсус аудиторлик ҳисоботида акс эттирилиши лозим.

Бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китоблар аудитининг 3- босқичида амалга ошириладиган текшириш натижаларини ифодаловчи аудиторларнинг асосий иш хужжатлари шакллари ва уларни тузиш тартибларига ишимизнинг кейинги бобида алоҳида тўхталамиз.

Бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китоблар аудитини ташкил қилишнинг **4- босқичида** текширув натижалари бўйича тузилган аудиторлик ҳисоботи буюртмачи корхона раҳбариятига топширилади ва муҳокама этилади. Аудиторлар бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китобларга доир барча тўпланган исботу-далилларни, уларни ижобий ёки

салбий бўлишидан қатъий назар, шунингдек ўз тавсияларини мижоз корхона раҳбарияти олдида ҳимоя қилишлари керак. Аудит текширувида аниқланган ва аудиторлик ҳисоботида акс эттирилган салбий ҳолатлар мавжудлигининг корхона раҳбарияти ва бухгалтерияси ходимлари томонидан тан олинishi ёки тан олинмаслиги аудиторлик тавсияларини амалиётга жорий этиш ёки жорий этмаслик бўйича бошқарув қарорларини қабул қилишга асос бўлади. Корхона раҳбарияти бошқарув қарори билан молиявий ҳисоботда тан олинган четланишларнинг тўлиқ бартараф этилиши аудиторлар томонидан тузатилган молиявий ҳисоботга ижобий хулоса беришга асос бўлади. Аксинча, корхона молиявий ҳисоботида асосли деб тан олинган тузатишларнинг киритилмаслиги аудиторларга молиявий ҳисобот бўйича салбий хулоса беришларига ёки хулоса беришдан бош тортишларига асос бўлади.

Махсус савол тарзида ўтказилган ташқи аудит натижалари бўйича алоҳида аудиторлик хулосаси берилмайди. Ушбу хулоса махсус саволларни текширув якунлари бўйича тузилган аудиторлик ҳисоботининг якуний қисмида келтирилади.

2.2. Корхоналарнинг давлатни бюджетдан ташқари мақсадли фондлари билан ҳисоб-китоблари аудитининг ахборот таъминоти

Бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китоблар аудитини ахборот манбаларисиз ўтказиб бўлмайди. Ушбу ахборот манбалари ташқи ва ички ахборот манбаларига бўлинади.

Бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китоблар аудитининг ташқи ахборот манбалари бўлиб аудиторлик текширувларини ўтказишга асос бўлувчи Кодекслар, қонунлар ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳисобланади. Бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китоблар аудитини ўтказиш учун аудиторлар барча тегишли қонунлар ҳамда қонуности ҳужжатларида белгиланган талаблар ва тартиб-қоидаларни чуқур билишлари лозим.

Бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китоблар аудитини ўтказишда асосий меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат ҳамда манба бўлиб республикамизнинг **Солиқ кодекси** ҳисобланади.

Республикамиз Солиқ кодексида бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китобларга оид тартиб-қоидаларга унинг қуйидаги махсус бўлимлари, боблари ва моддалари бағишланган (10-жадвалга қаранг).

Жадвалдан кўриниб турибдики, Солиқ кодексимизнинг тегишли моддаларида бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китоблар турлари, солиқ объекти ва базаси, солиқ даври, ушбу тўловларни ҳисоблаб чиқариш, уларнинг ҳисоб-китобларини тақдим этиш ва уларни тўлаш тартиблари ўз ифодасини топган. Ушбу тартиб-қоидаларга амал қилиш аудиторлар учун мажбурийдир.

**Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексининг бюджетдан ташқари
фондлар билан ҳисоб-китоблар тартиб-қоидаларини белгилашга
қаратилган таркибий қисмлари**

Бўлим	Боб	Моддалар
XV бўлим. Ижтимоий жамғармаларга мажбурий тўловлар	51-боб. Ягона ижтимоий тўлов ва фуқароларнинг бюджетдан ташқари пенсия жамғармасига суғурта бадаллари	305-модда. Солиқ тўловчилар 306-модда. Солиқ солиш объекти 307-модда. Солиқ солинадиган база 308-модда. Имтиёзлар 309-модда. Солиқ даври. Ҳисобот даври 310-модда. Ягона ижтимоий тўловни ва суғуртабадалларини ҳисоблаб чиқариш ҳамда тўлаш тартиби 311-модда. Айрим тоифадаги жисмоний шахслар учун суғурта бадалларини ҳисоблаб чиқариш ва тўлашнинг ўзига хос хусусиятлари
	52-боб. Бюджетдан ташқари пенсия жамғармасига мажбурий ажратмалар	312-модда. Солиқ тўловчилар 313-модда. Солиқ солиш объекти. Солиқ солинадиган база 314-модда. Солиқ даври. Ҳисобот даври 315-модда. Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмаларни ҳисоблаб чиқариш, уларнинг ҳисоб-китобларини тақдим этиш ва уларни тўлаш тартиби
XVI бўлим. Республика йўл жамғармасига мажбурий тўловлар	53-боб. Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар	316-модда. Солиқ тўловчилар 317-модда. Солиқ солиш объекти. Солиқ солинадиган база 318-модда. Солиқ даври. Ҳисобот даври 319-модда. Мажбурий ажратмалар- ни ҳисоблаб чиқариш, уларнинг ҳисоб- китобини тақдим этиш ва уларни тўлаш тартиби
	54-боб. Республика йўл жамғармасига йиғимлар	320-модда. Республика йўл жамғармасига йиғимларнинг турлари 321-модда. Солиқ тўловчилар 322-модда. Солиқ солиш объекти 323-модда. Солиқ солинадиган база 324-модда. Имтиёзлар 325-модда. Йиғимларни тўлаш тартиби
XVI-1 бўлим. Бюджетдан ташқари		325-1-модда. Солиқ тўловчилар 325-2-модда. Солиқ солиш объекти.

умумтаълим мактаблари, касб-ҳунар коллежлари, академик лицейлар ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукаммал таъмирлаш ва жиҳозлаш жамғармасига мажбурий ажратмалар		Солиқ солинадиган база 325-3-модда. Солиқ даври. Ҳисобот даври 325-4-модда. Мажбурий ажратмаларни ҳисоблаб чиқариш, уларнинг ҳисоб-китобини тақдим этиш ва уларни тўлаш тартиби
---	--	---

Бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китоблар аудитини тез ва соз ўтказилиши корхоналарда бунга имкон берувчи ички ахборот манбаларининг мавжудлигига, уларнинг реаллиги ва тўлиқлигига бевосита боғлиқдир. Ушбу ахборот манбаларини қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин (11- жадвалга қаранг).

11-жадвал

**Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга тўловлар аудити ички
ахборот манбалари**

№	Ички ахборот манбалари гуруҳлари	Гуруҳга кирувчи ҳужжатлар
1	Корхона ҳамда ходимлар даромадлари, даромадлардан ажратмалар, ушланмалар ва тўловларга доир ички меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар	* Корхона ходимлари справочниги; * Корхона штат жадвали; * Корхонада иш турлари бўйича уларнинг бир бирлигига белгиланган тариф ва расценкалар * Меҳнатга ҳақ тўлаш ва уни рағбатлантириш тўғрисида жамоа шартномаси * Меҳнат шартномалари * Ҳисоб сиёсати; * Буйруқлар; * Ички Низомлар
2	Корхона ҳамда ходимлар даромадларининг ҳисобланиши, улардан ажратмалар, ушланмалар ва тўловларни амалга оширилишига асос бўлувчи ва бевосита уларга гувоҳлик берувчи бошланғич ҳужжатлар	* Счет-фактуралар; * Иш ҳақи, меҳнат таътили, вақтинчалик меҳнатга лаёқатсизлик учун нафақа, мукофатлар, алиментлар ва бошқа тўловлар-нинг ҳисоб-китоблари; * Иш ҳақи китоби; * Ҳисоб-тўлов қайдномалари; * Ходимларнинг шахсий счёти карточкалари * Касса ҳужжатлари; * Банк ҳужжатлари
3	Корхона ҳамда ходимлар даромадларидан ажратмалар, ушланмалар ва тўловлар	* Бош китоб; * Йиғма оборот қайдномаси; * Аналитик ҳисоб картотекалари (журнал-

	тўғрисидаги пул бирлигидаги ахборотларни тизимли акс эттирувчи синтетик ва аналитик счётлар регистрлари	ордерлар); *Тафсилотномалар
4	Корхона ҳамда ходимлар даромадлари, улардан ажратмалар, ушланмалар ва тўловларни акс эттирувчи молиявий, статистик ва солиқ ҳисоботлари	*Бухгалтерия баланси *Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот; *Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот; *Солиқ ҳисоботи шакллари; *Статистик ҳисоботлар.

Бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китоблар аудити ички ахборот манбаларининг юқоридаги гуруҳларига кирувчи асосий ҳужжатларнинг қисқача тавсифи ва аҳамияти 12-жадвалда келтирилган.

12-жадвал

Бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китоблар аудитининг ички ахборот манбаларини ташкил қилувчи айрим ҳужжатларнинг қисқача тавсифи ва аҳамияти

№	Ҳужжат номи	Ҳужжатда акс этириладиган ахборотлар ва уларнинг аҳамияти
1	Корхона ходимлари справочниги	Корхона хизматчилари ва ишчилари лавозимларини белгилаб беради
2	Корхона штат жадвали	Корхона хизматчилари ва ишчилари лавозимлари кесимида улар разрядлари, сони, таъриф разряди, ойлик маоши, ойлик ва йиллик меҳнат ҳақи миқдорларини белгилаб беради
3	Корхонада иш турлари бўйича уларнинг бир бирлигига белгиланган тариф ва расценкалар	Корхонада ишбай ишловчилар учун бир бирлик ишгабелгиланган тариф ва расценкаларни белгилаб беради
4	Меҳнатга ҳақ тўлаш ва уни рағбатлантириш тўғрисида жамоа шартномаси	Корхонада ходимлар меҳнатига ҳақ тўлаш ва уни рағбатлантириш мезонлари, меъёрлари, шарт-шароитлари ва бошқа жиҳатларини белгилаб беради
5	Меҳнат шартномалари	Корхона ва ходим ўртасида аниқ лавозимга ишга олиш, томонлар ҳуқуқлари, мажбуриятлари, жавобгирликлари, меҳнага ҳақ тўлаш ва бошқа барча муносабатларни белгилаб беради
6	Корхона ҳисоб сиёсати	Корхона ва ходимлар даромадлари ва улар учун тўловларга оид харажатларни у ёки бу гуруҳга олиб бориш, тан олиш, тегишли счётларда акс эттириш тамойилларини, шунингдек уларга доир барча гувоҳлик берувчи бошланғич ҳужжатлар ва ҳисоб регистрлари таркибини, уларни юритиш тартибларини белгилаб беради
7	Корхона раҳбари буйруқлари	Ходимларни ишга олиш, ишдан бўшатиш, меҳнат таътилига чиқариш, мукофатлаш, жаримага тортиш, уларга доир ҳисоб-китобларни амалга оширишга асос

		бўлади
8	Счет-фактуралар	Корхонанинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига ажратма базаси ҳисобланган соф тушумни топишга асос бўлади
9	Иш ҳақи, меҳнат таътили, вақтин-чалик меҳнатга лаёқатсизлик учун нафақа, мукофатлар, алиментлар ва бошқа тўловларнинг ҳисоб-китоблари	ЯИТ ва суғурта бадали базасини ва улар суммасини тасдиқловчи ҳужжатлар ҳисобланади
10	Иш ҳақи китоби, ҳисоб-тўлов қайдномалари, ходимларнинг шахсий счёт карточкалари	Суғурта бадали суммаларини акс эттиради
11	Бош китоб	Корхона ва ходимлар даромадлари, улардан ажратмалар, ушланмалар ва тўловларга тегишли барча синтетик счётлар бўйича уларнинг давр боши ва охирига, ҳисобот давридаги дебет ва кредит оборотлари тўғрисида ягона пул бирлигидаги молиявий ахборотларни акс эттирувчи ҳисоб регистри ҳисобланади.
12	Аналитик счётлар картотекалари	Корхона ва ходимлар даромадлари, улардан ажратмалар, ушланмалар ва тўловларга тегишли барча синтетик счётлар кесимида уларнинг давр боши ва охирига, ҳисобот давридаги дебет ва кредит оборотлари тўғрисида ягона пул бирлигидаги молиявий ахборотларни акс эттирувчи ҳисоб регистри ҳисобланади.
13	Йиғма оборот қайдномалари	Барча синтетик ва аналитик счётлар бўйича уларнинг давр боши ва охирига, ҳисобот давридаги дебет ва кредит оборотлари тўғрисида ягона пул бирлигидаги молиявий ахборотларни акс эттирувчи ҳисоб регистри ҳисобланади.
14	Баланс ҳисоботи	Корхона ва ходимлар даромадлари, улардан ажратмалар, ушланмалар ва тўловлар бўйича дебиторлик ва кредиторлик қарзларнинг ҳисобот даври боши ва охиридаги суммасини акс эттиради
15	Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот	Корхона ва ходимлар даромадлари, улардан ажратмалар, ушланмалар ва тўловлар билан боғлиқ барча харажатлар суммалари акс эттирилади
16	Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот	Корхона ва ходимлар даромадларига, улардан ажратмалар, ушланмалар ва тўловларга тегишли пул кимим ва чиқимлари суммалари акс эттирилади
17	Солиқ ҳисоботи шакллари	Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга тўловларни ҳисоблаб чиқарилган, тўланган ва тўланиши лозим бўлган суммаларини акс эттиради

12-жадвалда келтирилган ҳужжатларнинг ҳар бири бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китобларни аудиторлик текширувидан ўтказишда ўз

ўрнига эга. Бир томондан, ушбу ҳужжатларсиз бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китоблар реаллигини текшириб бўлмайди. Иккинчи томондан, ушбу ҳужжатларнинг ҳақиқатда мавжудлиги, тўғри тузилганлиги, уларга амал қилинганлик каби ҳолатлар аудиторлик текшируви предмети мазмунини ташкил этади. Айнан ички ҳужжатлар асосида аудиторлар у ёки бу факт бўйича реал исботу-далилларни акс эттирувчи ўзларининг ишчи ҳужжатларини – гуруҳловчи ва йиғувчи таҳлилий жадвалларини тузадилар, тасдиқ сифатида керакли ҳолларда улардан нусхалар оладилар.

Бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китоблар аудитида уларни ягона пул бирлигида акс эттирувчи синтетик ва аналитик счётлар тизимлари алоҳида ўрин тутати. Республикаимизнинг 21-сон БХМС “Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома”га²¹ мувофиқ бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китоблар ҳисоби қуйидаги счётлар тизимида акс эттирилади (13-жадвалга қаранг).

13-жадвал

**Бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китоблар ҳисоби учун
мўлжалланган счётлар тизими**

Счёт коди	Счёт номи	Счёт типи
4520	Мақсадли давлат жамғармаларига бўнак тўловлари	Актив
6520	Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар	Актив

Кўриниб турибдики, юқорида келтирилган счётлар тизими бюджетдан ташқари фондларга тўловларнинг умумий суммаларини акс эттиришга мўлжалланган. Уларнинг ахборот бериш имкониятларини кенгайтириш учун корхоналар ўзларининг ишчи счётлар режасида мазкур счётлар кесимида алоҳида счётларни очишлари лозим. Ҳисоб ва ҳисоботда яхлитликни таъминлаш мақсадида ушбу счётлар кесимида қуйидаги счётларни барча корхоналар учун бир хилда белгилаш, бизнингча, фойдадан холи бўлмайди (14-жадвалга қаранг).

²¹ Молия вазирининг 09.09.2002 й 103-сон “Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби Миллий стандарти (21-сон БХМС) “Хўжалик юритувчи субъектларнинг молия-хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлари режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома”ни тасдиқлаш тўғрисида”ги Буйруғи (АВ томонидан 23.10.2002 й. 1181-сон билан рўйхатга олинган)

**Бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китоблар ҳисоби учун
мўлжалланган счетлар тизими
(тавсия)**

Счет коди	Счет номи	Счет типи
4500	Мақсадли давлат жамғармаларига бўнак тўловлари	Актив
4520	Пенсия фондига бўнак тўловлари	
4521	Пенсия фондига ЯИТ бўйича бўнак тўловлари	
4522	Пенсия фондига мажбурий суғурта бадали бўйича бўнак тўловлари	
4523	Пенсия фондига мажбурий ажратма бўйича бўнак тўловлари	
4530	Йўл фондига бўнак тўловлари	
4531	Йўл фондига йиғим ва тўловлар бўйича бўнак тўловлари	
4533	Йўл фондига мажбурий ажратмалар бўйича бўнак тўловлари	
4540	Умумтаълим мактаблари, касб-хунар коллежлари, академик лицейлар ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш фондига бўнак тўловлари	
6520	Мақсадли давлат жамғармаларига қарзлар	Пассив
6520	Пенсия фондига қарзлар	
6521	Пенсия фондига ЯИТ бўйича қарзлар	
6522	Пенсия фондига мажбурий суғурта бадали бўйича қарзлар	
6523	Пенсия фондига мажбурий ажратма бўйича қарзлар	
6530	Йўл фондига қарзлар	
6531	Йўл фондига йиғим ва тўловлар бўйича қарзлар	
6533	Йўл фондига мажбурий ажратмалар бўйича қарзлар	
6540	Умумтаълим мактаблари, касб-хунар коллежлари, академик лицейлар ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш фондига қарзлар	

Бизнинг фикримизча, бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китобларнинг муҳим давлат аҳамиятига моликлигини эътиборга олиб, бухгалтерия баланси ҳамда молиявий натижалар ва пул оқимлари тўғрисида ҳисоботларнинг ҳам ахборот бериш имкониятларини кенгайтириш лозим. Бунинг учун, фикримизча, уларда бюджетдан ташқари мақсадли фондларга бўнак тўловлари ва улар олдидаги қарзларни акс эттирувчи моддаларни назарда тутиш фойдадан холи бўлмайди.

Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга тўловлар корхоналарнинг ўта муҳим ва қатъий назорат талаб қиладиган харажатлари ҳисобланади. Ушбу жиҳатни эътиборга олган ҳолда, бизнинг фикримизча, харажатлар ҳисоби учун мўлжалланган счетлар тизимини ҳам кенгайтириш мақсадга мувофиқдир. Чунончи, амалдаги 21- сон БХМСда харажатлар ҳисоби учун мўлжалланган 9430 “Бошқа операцион харажатлар” счётлар тизимида бюджетдан ташқари мақсадли фондларга тўловлар бўйича қуйидаги махсус счетларни барча

тўловчилар учун бир хилда белгилаш лозим, деб ҳисоблаймиз (15-жадвалга қаранг).

15-жадвал

**Бюджетдан ташқари фондларга тўловларни акс эттирувчи
харажатлар счетлари тизими (тавсия)**

Счет коди	Счет номи
9460	Харажатларга киритиладиган бюджетдан ташқари мақсадли фондларга тўловлар
9461	Пенсия фондига ЯИТ
9462	Пенсия фондига мажбурий ажратма
9463	Йўл фондига мажбурий ажратма
9464	Йўл фондига йиғимлар
9465	Умумтаълим мактаблари, касб-ҳунар коллежлари, академик лицейлар ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш фондига мажбурий ажратма

Фикримизча, юқорида келтирилган тавсияларимиз бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботининг корхоналар фаолияти, чунончи уларнинг давлатнинг мақсадли фондлари билан ҳисоб-китоблари тўғрисида ахборот бериш имкониятларини кенгайтиради ва бу мос равишда улар аудитини ўтказишнинг ахборот таъминотини янада яхшилашга имкон беради.

3-бoб. КОРХОНАЛАРНИНГ БЮДЖЕТДАН ТАШҚАРИ ФОНДЛАР БИЛАН ҲИСОБ-КИТОБЛАРИ АУДИТИНИНГ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

3.1. Корхоналарнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалари аудитининг методологик асосларини такомиллаштириш

Корхоналарнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалари аудитининг яхлит методологик тартиблари ҳозирги пайтда республикамизда амалда бўлган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда махсус белгиланмаган, ушбу масалалар чоп этилган ўқув ва амалий қўлланмаларда ҳам атрофлича ёритилмасдан қолмоқда. Яхлит методологик тартибларнинг белгиланмаганлиги аудиторлик ташкилотлари томонидан ўтказилаётган текширувларда турлича бир-биридан фарқланувчи ёндашувларга, энг асосийси, бухгалтерлар, аудиторлар ва солиқ органлари ходимлари ўртасида турли мунозараларга сабаб бўлмоқда.

Фикримизча, корхоналарнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалари аудитини яхлит методологик тартибларини белгилаш учун барча асослар мавжуд. Бунинг негизида, авваламбор, республикамизнинг Солиқ кодексига мувофиқ бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар объектлари, базалари, ставкалари ва улар суммалари ҳисоб-китобларининг турли хўжалик юритувчи субъектлар учун аниқ тартиб-қоидаларнинг белгиланганлиги ётади. Айнан ушбу тартиб-қоидалардан келиб чиқиб, фикримизча, бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар аудитининг яхлит методологик асосларини ифодаловчи тартибларни республикамизда амалда бўлган аудитга доир миллий андозаларга киритиш ёки миллий андозалар асосида яратиладиган махсус меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар (Низом ёки Йўриқнома) билан мустаҳкамлаш мақсадга мувофиқдир. Чунончи, 3-сон АФМА «Аудитни режалаштириш»да ёки унинг асосида ишлаб чиқиладиган махсус низом ёки йўриқномада бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар аудитининг режаси ва дастури, уларда акс эттирилиши лозим бўлган ишлар ва тадбирлар ҳамда назорат саволлари рўйхати, бу саволлар бўйича текширувларни ўтказиш кетма-кетлигини бериш, 70-сон АФМА "Аудиторлик ҳисоботи ва молиявий ҳисобот тўғрисидаги аудиторлик хулосаси" ва 80-сон АФМА "Махсус саволни текшириш натижалари бўйича аудитор ҳисоботи"да эса ушбу муҳим объектларни текширув натижаларини аудиторлик ҳисоботларида очиқ бериш тартибларини махсус белгилаш фойдадан холи бўлмайди, деб ҳисоблаймиз.

Шунингдек, корхоналарнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмаларининг ўта муҳим объектлар эканлигини эътиборга олиб, улар аудитини ўтказишнинг АФМАларида белгиланадиган методологик

тартибларини республикамизда чоп этилган дарсликлар, ўқув ва амалий қўлланмаларда ҳам атрофлича очиб бериш лозим.

Республикамиз Солиқ кодексда белгиланган тартибларга мувофиқ корхоналарнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалари суммаларининг реаллигига асосан иккита омил таъсир кўрсатади. Булар: (1) мажбурий ажратма ва тўловлар объектлари ва базалари; (2) мажбурий ажратма ва тўловлар ставкалари.

Шунингдек, ахборот фойдаланувчилар учун корхоналарнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига мажбурий ажратмалари бўйича уларнинг ҳисобот даври бошида мавжуд бўлган дебиторлик ва кредиторлик қарзлари суммасининг реаллиги, кредиторлик қарзларнинг ўз вақтида тўланганлиги, улар бўйича молиявий санкцияларни тўғри ҳисобга олинганлиги, ҳисобот даври охиридаги қарздорлик суммаларини ҳисоб ва ҳисоботда тўғри акс эттирилганлиги, барча ҳисоб-китобларга асос бўлувчи бошланғич ҳужжатларнинг мавжудлиги ва уларнинг тўғри тузилганлиги, мажбурий ажратмаларга оид операцияларни тегишли счетларда тўғри юритилганлиги ва бошқа жиҳатлари тўғрисидаги ахборотлар ўта муҳимдир.

Юқорида келтирилган талаблардан келиб чиқиб, бизнингча, корхоналарнинг давлатнинг мақсадли фондларига мажбурий ажратмалари аудитини қуйидаги кетма-кетликда ўтказишнинг яхлит тартибини белгилаш мақсадга мувофиқдир (7-расмга қаранг).

7-расмда келтирилган кетма-кетликдан кўриниб турибдики, корхоналарнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалари суммалари реаллигига иқдор бўлиш учун, *биринчидан*, ушбу ажратмаларнинг объектлари ҳамда базалари тўғри топилганлиги текширилиши лозим.

Республикамизнинг Солиқ кодексига мувофиқ корхоналарнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалари объектлари ва базаси бўлиб турли кўрсаткичлар ҳисобланади. Чунончи, бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар объекти ва базаси бўлиб ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш корхоналарида уларнинг маҳсулот, товар, иш ва хизматларни сотишдан олган соф тушумлари ҳисобланади.

Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар объекти ва базасини турли тармоқлар ва фаолият турлари бўйича аниқлашнинг ҳам ўзига хос жиҳатлари мавжуд ва улар республикамизнинг Солиқ кодексда белгилаб қўйилган. Чунончи, коммунал хўжалик тизимининг иссиқлик, сув ва газ таъминоти корхоналарида бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар объекти ва базаси бўлиб маҳсулотлар (ишлар, хизматлар)ни сотишдан олинган соф тушумдан қўшимча равишда тегишинча иссиқлик таъминоти корхоналари учун иссиқлик қувватининг, сув таъминоти корхоналари учун сувнинг, газ таъминоти корхоналари учун табиий газнинг харид қиймати чегириб ташланган кейин қолган суммаси ҳисобланади.

**КОРХОНАЛАРНИНГ ДАВЛАТНИНГ БЮДЖЕТДАН ТАШҚАРИ
МАҚСАДЛИ ФОНДЛАРИГА МАЖБУРИЙ АЖРАТМАЛАР
АУДИТИНИНГ КЕТМА-КЕТЛИГИ**

давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига мажбурий ажратмалар базасини
тўғри ҳисобланганлигини аниқлаш

давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига мажбурий ажратмалар
ставкаларини тўғри қўлланилганлигини аниқлаш

давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига мажбурий ажратмаларни
ҳисоблаб чиқариш, улар ҳисоб-китобларини тақдим этиш ва тўлаш тартибига риоя
этилганлигини аниқлаш

Бухгалтерия баланси ва счетларида давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига
мажбурий ажратмалар бўйича дебиторлик ва кредиторлик қарзлар тўғри акс
этирилганлигини аниқлаш

давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига мажбурий ажратмаларга доир
бошланғич ҳужжатларни, бухгалтерия ёзувларини, уларда суммаларни тўғри акс
этирилганлигини аниқлаш

**8-расм.Корхоналарнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларга
мажбурий ажратмалари аудитининг кетма-кетлиги²²**

Воситачилик хизматларини кўрсатувчи, шу жумладан товарларни сотиш бўйича, воситачилик ва топшириқ шартномалари бўйича ҳамда воситачилик хизматлари кўрсатишга оид бошқа шартномалар бўйича воситачилик хизматларини кўрсатувчи юридик шахслар учун Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар объекти ва базаси бўлиб кўрсатилган хизматлар учун олинган соф тушум, яъни қўшилган қиймат солиғи чегириб ташланган ҳолдаги воситачилик ҳақи суммаси ҳисобланади. Республикамиз Солиқ кодексида қурилиш ва қурилиш монтаж ишларини олиб боровчи ташкилотлар, суғурта ва кредит ташкилотлари, лизинг компаниялари учун ҳам бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар объекти ва базасини аниқлашда ўзига хос тартиблар ўрнатилган.

²² Муаллиф ишланмаси

Республикамизда амалда бўлган 21- сон БХМСга мувофиқ корхоналарнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига мажбурий ажратмалар базаси ҳисобланган соф тушумнинг тизимли ҳисоби 9000 «Асосий (операцион) фаолият даромадларини ҳисобга олувчи счётлар» тизимида қуйидаги счётлар кесимида юритилади (16-жадвалга қаранг).

16-жадвал

Бюджетдан ташқари мақсадли фондларларга мажбурий ажратмалар базаси ҳисобланган соф тушум ҳисоби учун мўлжалланган счётлар тизимини

Счёт коди	Счёт номи
9010	Тайёр маҳсулотларни сотишдан даромадлар
9020	Товарларни сотишдан даромадлар
9030	Ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатишдан даромадлар
9040	Сотилган товарларнинг қайтиши
9050	Харидорлар ва буюртмачиларга берилган чегирмалар

Солиқ базаси ҳисобланган соф тушумни юқоридаги счётларда акс эттириш тартиби ҳам 21- сон БХМСда белгиланган. Ушбу тартибга асосан аудиторлар корхонанинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига мажбурий ажратмалар базасини, яъни соф тушумини уларни акс эттирувчи счётлар бўйича турли кесимларда, масалан нақд пулга, нақдсиз ҳисоб-китоблар асосида, иш ҳақи, дивидендлар ҳисобига берилган сотиш турлари бўйича ҳужжатли асосда тизимлаб чиқишлари мақсадга мувофиқ. Соф тушумни юқоридагидек тизимлаш тартиби, чунончи **“SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT”** акциядорлик жамиятида ўтказилган аудиторлик текширувларида ҳам бевосита қўлланилган. Буни 17-жадвалда келтирилган маълумотлардан ҳам кўриш мумкин.

17-жадвал

“SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT” АЖда давлатнинг мақсадли фондларига мажбурий ажратмаларга асос бўлувчи соф тушуми тўғрисида даромад счётлари маълумотларидан кўчирма

Счёт т/р	Счёт номи (даромад тури)	(сўмда)	
		2 014 й.	2 015 й.
90.20	Товарларни сотишдан даромадлар	282485920	617052257
90.25	Автомобилларни сотишдан дилерлик ҳақи	5649706196	6022564351
90.26	Турли хизматлар олинган даромадлар	70683733	159024688
90.27	Транспортировка хизматларидан даромадлар	3403830	357449
90.29	Бошқа ТМБларни сотишдан даромадлар	649399339	577825647
90.30	Автомобилларга техник хизмат кўрсатишдан даромадлар	854946973	918093124
90.37	Гидросиновдан ўтказишдан даромадлар	0	1002717

90.38	Газ баллон ўрнатишдан даромадлар	0	47250
90.33	Техник курик ўтказишдан даромадлар	27322950	16211400
90.34	Электромобил хизматларидан даромадлар	36539167	127659167
90.35	Идентификация қилишдан даромадлар	0	55279733
90.31	Эҳтиёт қисмларни сотишдан даромадлар	2239265155	2519418718
90.36	Бошқа сотиш турларидан даромадлар	53100300	181682316
	Жами	9866853562	11196218817

Фикримизча, 3-сон АФМА «Аудитни режалаштириш» асосида яратилиши тавсия этилаётган «Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар аудиторик текширувини ўтказиш тартиблари тўғрисида Низом ёки йўриқнома»да Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмаларнинг объектлари бўйича улар базасини акс эттиришга мўлжалланган асосий счётлар ва уларга доир ёзувлар (счётлар корреспонденцияси), бу ёзувларга гувоҳлик берувчи бошланғич ҳужжатлар турлари аниқ белгиланиши лозим. Бундай тартибни белгиланиши ва аудиторлар томонидан унга тўлиқ амал қилиниши, бизнингча, бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмаларнинг объектлари бўйича улар базасини аниқлашда ҳатоликларга йўл қўймасликларида ўта муҳим омил бўлиб ҳисобланади.

Иккинчидан, аудиторлик текширувларида бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловларни ҳисоб-китоб қилишда белгиланган ставкаларни тўғри қўлланилганлиги аниқланиши лозим. Бундай ставкалар, маълумки, Президентимиз томонидан ҳар йил учун махсус белгиланади. Аудиторлик текширувларида текширилаётган йил учун амалда бўлган ставкаларни ҳақиқатда қўлланилганлигига тўлиқ иқрор бўлиш керак.

Учинчидан, аудит текширувларида йўл фондига мажбурий ажратмалар ва тўловлар базаси ҳамда ставкаларини тўғри топилганлигидан ташқари, ушбу кўрсаткичлар асосида мажбурий ажратма ва тўловлар суммаларини арифметик тўғри ҳисоб-китоб қилинганлигига иқрор бўлиш лозим бўлади. Бунинг учун аудиторлар Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар базалари суммаларини ҳақиқатда қўлланилиши лозим бўлган ставкаларга кўпайтиришлари керак.

Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар ҳисоб-китобларини юқорида келтирилган кетма-кетликда текшириш натижаларини яхлит шаклдаги аудиторлик иш ҳужжати билан расмийлаштириш тартибини ҳам номи юқорида зикр этилган тавсия қилинаётган низом ёки йўриқномада белгиланишини мақсадга мувофиқ, деб биламиз. Ушбу яхлит шаклдаги аудиторлик иш ҳужжатини расмийлаштириш тартиби «SAMARQAND AVTOTEXHIZMAT» АЖ материаллари асосида Йўл фондига мажбурий ажратмалар мисолида 18-жадвалда келтирилган. Ушбу ҳисоб-китобни тузишда 2015 йил якунида 50 000 минг сумлик ҚҚСдан озод бўлмаган эҳтиёт қисмларни ҚҚСга тортилмаганлиги ҳамда 20000 минг сумлик хайрия сифатида берилган товарлар сотиш ҳажмига киритилмаганлиги эътиборга олинган.

**SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT” АЖда 2015 йилда давлатнинг
бюджетдан ташқари йўл фондига мажбурий ажратмалар ҳисоб-
китобларини текшириш натижалари**

№	Кўрсаткичлар	Счёт т/р	Ўл- чов бир- лиги	Корхона маълумоти бўйича	Аудит текшируви бўйича	Четла- ниш (+,-)
1	Товарларни сотишдан даромадлар	90.20	сўм	617052257	637052257	20000000
2	Автомобилларни сотишдан дилерлик ҳақи	90.25	сўм	6022564351	6022564351	0
3	Турли хизматлар олинган даромадлар	90.26	сўм	159024688	159024688	0
4	Транспортировка хизматларидан даромадлар	90.27	сўм	357449	357449	0
5	Бошқа ТМБларни сотишдан даромадлар	90.29	сўм	577825647	577825647	0
6	Автомобилларга техник хизмат кўрсатишдан даромадлар	90.30	сўм	918093124	918093124	0
7	Гидросиновдан ўтказишдан даромадлар	90.37	сўм	1002717	1002717	0
8	Газ баллон ўрнатишдан даромадлар	90.38	сўм	47250	47250	0
9	Техник курик ўтказишдан даромадлар	90.33	сўм	16211400	16211400	0
10	Электромобил хизматларидан даромадлар	90.34	сўм	127659167	127659167	0
11	Идентификация қилишдан даромадлар	90.35	сўм	55279733	55279733	0
12	Эҳтиёт қисмларни сотишдан даромадлар	90.31	сўм	2519418718	2569418718	+50000000
13	Бошқа сотиш турларидан даромадлар	90.36	сўм	181682316	181682316	0
14	Жами	х	сўм	11196218817	11266218817	70000000
15	Республика Йўл жамғармасига мажбурий ажратма ставкаси	х	%	1,4	1,4	0
16	Товарларни сотишдан даромадлардан ажратма	6533	сўм	8638732	8918732	-280000
17	Автомобилларни сотишдан дилерлик ҳақидан ажратма	6533	сўм	84315901	84315901	0
18	Турли хизматлар олинган даромадлардан ажратма	6533	сўм	2226346	2226346	0

19	Транспортировка хизматларидан даромадлардан ажратма	6533	сўм	5004	5004	0
20	Бошқа ТМБларни сотишдан даромадлардан ажратма	6533	сўм	8089559	8089559	0
21	Автомобилларга техник хизмат кўрсатишдан даромадлардан ажратма	6533	сўм	12853304	12853304	0
22	Гидросиновдан ўтказишдан даромадлардан ажратма	6533	сўм	14038	14038	0
23	Газ баллон ўрнатишдан даромадлардан ажратма	6533	сўм	662	662	0
24	Техник курик ўтказишдан даромадлардан ажратма	6533	сўм	226960	226960	0
25	Электромобил хизматларидан даромадлардан ажратма	6533	сўм	1787228	1787228	0
26	Идентификация қилишдан даромадлардан ажратма	6533	сўм	773916	773916	0
27	Эҳтиёт қисмларни сотишдан даромадлардан ажратма	6533	сўм	35271862	35971862	-700000
28	Бошқа сотиш турларидан даромадлардан ажратма	6533	сўм	2543552	2543552	
29	Жами ажратма суммаси	X	сўм	156747063	157727063	-980000

Жадвалдан кўриниб турибдики, йўл фондига мажбурий ажратмалар 980 минг сўмга кам қилиб ҳисобланган Ушбу четланиш ажратма базасини товарларни сотиш бўйича 20000 минг сўмга ва эҳтиёт қисмларни сотиш бўйича 50000 минг сўмга кам этиб кўрсатилганлиги эвазига юз берган. Юқорида келтирилган жадвал маълумотларига кўра аудиторлик текшируви ўтказилган субъектда Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар ҳисоб-китобида уни ставкасини қўллашда четланишларга йўл қўйилмаган.

Мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар базаси бир хил бўлганлиги сабабли, изланишларимиз объекти ҳисобланган «SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT» АЖда, мос равишда, Пенсия фондига мажбурий ажратмалар 1120 минг сумга ($11196218817 \cdot 1,6/100\% - 11266218817 \cdot 1,6/100\%$), умумтаълим мактаблари, касб-хунар коллежлари, академик лицейлар ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукаммал таъмирлаш ва жиҳозлаш фондига мажбурий ажратмалар эса 350 минг сумга ($11196218817 \cdot 0,5/100\% - 11266218817 \cdot 0,5/100\%$), кам ҳисобланган.

Демак, изланишларимиз «SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT» АЖда давлатнинг ҳар учала бюджетдан ташқари мақсадли фондларига мажбурий

ажратмаларда четланишларга йўл қўйилганлигини кўрсатди. Ушбу четланишларни тузатиш учун қуйидаги аудиторлик тавсиялари берилади.

Биринчидан, ҳар учала мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар ҳисоб-китобларини, мос равишда, 980 000 сўм, 1120 000 сўм ва 352 00 сўмга кўпайиш томонга қайта ҳисоб-китобини ДСИга топшириш.

Иккинчидан, ушбу четланишлар суммаларига Бош китобнинг тегишли счетларига қуйидаги тузатиш ёзувларини қилиш:

**Пенсия фондига мажбурий ажратма бўйича:*

Дебет 8710 Кредит 6523 – 1120 000 сум;

**Йўл фондига мажбурий ажратма бўйича:*

Дебет 8710 Кредит 6533 – 980 000 сум;

** Умумтаълим мактаблари, касб-ҳунар коллежлари, академик лицейлар ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукаммал таъмирлаш ва жиҳозлаш фондига мажбурий ажратма бўйича:*

Дебет 8710 Кредит 6540 – 350 000 сум;

Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар аудитида юқоридаги муолажалардан ташқари аудиторлар ушбу фондларга ҳисобланган ҳамда ўтказиб берилган мажбурий ажратмалар ва тўловлар бўйича бухгалтерия ёзувларини тўғри берилганлигини ҳам текширишлари лозим.

Республикамизда амалда бўлган «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом»га²³ мувофиқ Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар корхоналарнинг бошқа операцион харажатлари таркибига киритилиши ва 21-сон БХМС «Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома»га²⁴ мувофиқ 9430 «Бошқа операцион харажатлар» счётида акс эттирилиши лозим. Аудиторлик текширувларида Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга, шу жумладан йўл жамғармасига қилинган мажбурий ажратма ва тўловларни бухгалтерия ҳисоби счётларида акс эттиришга бўйича белгиланган ушбу тартибларга қай даражада амал қилинаётганликка тегишли баҳо берилиши лозим. Изланишларимиз, «SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT» АЖда бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китобларни 21-сон БХМСда келтирилган счетлардан фарқли қуйидаги 5 хонали ва номлари ҳам тўлиқ бўлмаган счетларда акс эттирилаётганлигини кўрсатди:

Счет	Счетга берилган ном
6520.1	1,6 % Пенсия фонди
6520.2	1.4 % Йул фонди
6520.3	0,5 % МТМРФ

²³ Ўз.ВМнинг 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган.

²⁴ Ўз Р АВ томонидан 23.10.2002 й. 1181-сон билан рўйхатга олинган

Бюджетдан ташкари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар ҳолатини ифодаловчи муҳим бухгалтерия ҳужжати бўлиб айланма қайднома ҳисобланади. Ушбу ҳужжатда, одатда, Бюджетдан ташкари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар бўйича давр боши ва охиридаги қолдиқ, шунингдек ҳисобланиши лозим бўлган ва ўтказиб берилган суммалари кўрсатилади. Мазкур қайдномани реал тузилганлигини текшириш натижаларини Бюджетдан ташкари мақсадли фондларнинг ҳар бир тури кесимида қуйидаги аудиторлик иш ҳужжати кўринишида тузиш фойдадан холи бўлмайди (19-жадвалга қаранг).

19-жадвал

**«SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT» АЖДа 2015 йилда республика
йўл жамғармаси билан ҳисоб-китоблар ҳолатини
текшириш натижалари**

Кўрсаткичлар	Бош қолдиқ		Ҳисобот давридаги айланма		Охириги қолдиқ	
	Дебет	Кредит	Дебет	Кредит	Дебет	Кредит
Корхона ҳисоби бўйича		87317704	147927910	156747063		96136857
Аудит бўйича		87317704	147927910	157727063		97116857
Четланиш		0	0	-980000		-980000

19 жадвадаги каби ишчи ҳужжатларни Пенсия фондига ҳамда умумтаълим мактаблари, касб-ҳунар коллежлари, академик лицейлар ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш фондига мажбурий ажратмалар бўйича ҳам тузамиз. Улар 20- ва 21-жадвалларда келтирилган.

20-жадвал

**«SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT» АЖДа 2015 йилда республика
пенсия жамғармаси билан ҳисоб-китоблар ҳолатини
текшириш натижалари**

Кўрсаткичлар	Бош қолдиқ		Ҳисобот давридаги айланма		Охириги қолдиқ	
	Дебет	Кредит	Дебет	Кредит	Дебет	Кредит
Корхона ҳисоби бўйича		98425178	168618385	179139501		108946294
Аудит бўйича		98425178	168618385	180259501		110066294
Четланиш		0	0	-1 120 000		-1 120 000

«SAMARQAND AVTOTEXXIZMAT» АЖда 2015 йилда умумтаълим мактаблари, касб-хунар коллежлари, академик лицейлар ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш жамғармаси билан ҳисоб-китоблар ҳолатини текшириш натижалари

Кўрсаткичлар	Бош қолдиқ		Ҳисобот давридаги айланма		Охири қолдиқ	
	Дебет	Кредит	Дебет	Кредит	Дебет	Кредит
Корхона ҳисоби бўйича		30617038	54268260	55981094		32329872
Аудит бўйича		30617038	54268260	56331094		32679872
Четланиш		0	0	-350 000		-350 000

Аудиторлар томонидан айланма қайднома текшириш натижалари бўйича юқоридаги шаклда тузилган иш ҳужжатлари маълумотлари Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар суммасидаги бухгалтерия баланси ҳамда «Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот»нинг тегишли моддаларидаги четланишларни тузатишга асос бўлади. Чунончи, мажбурий ажратмалар бўйича кам ҳисобланган суммаларга берилган тузатишлардан сўнг баланснинг «Мақсадли фондларга ажратмалар бўйича қарздорлик» моддаси суммаси оширилади. Юқорида келтирилган маълумотларга кўра баланснинг ушбу моддаси жами 2450 минг сўмга (980+1120+350) ошади ва, мос равишда, шу суммага «Тақсимланмаган фойда» моддаси суммаси камаяди.

Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар суммасидаги четланишлар корхоналар тўлайдиган фойда солиғи ва ободонлаштириш солиғи суммасига бевосита ўз таъсирини ўтказди. Чунончи, Бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар суммасини кам қилиб ҳисобланганлиги фойда ва ободонлаштириш солиқларини кўп қилиб ҳисобланишига, бу ажратмаларни кўп қилиб ҳисобланганлиги эса, аксинча, фойда ва ободонлаштириш солиқларини кам қилиб ҳисобланишига олиб келади. Ушбу ҳолатларни ҳар қайсиси аниқланган ҳолда, аудиторлик текширувлари маълумотлари асосида тегишли солиқлар ҳисоб-китобларига тузатишлар киритилиши, улар асосида тегишли тузатиш ёзувлари қилиниши ва уларнинг асосида бухгалтерия балансининг тегишли моддаларига тузатишлар киритилиши лозим бўлади. Чунончи, изланишлар натижасида мақсадли фондларга мажбурий ажратмаларнинг 2230 минг сўмга оширилиши сабабли:

*фойда солиғи суммаси 178,4 минг сумга ($2230 \cdot 8/100\%$) камайтирилиши;

*ободонлаштириш солиғи 164,1 минг сумга $[(2230-178,4) \cdot 8/100\%]$ камайтирилиши лозим.

Давлатнинг мақсадли фондларга мажбурий ажратмаларида йўл қўйилган четланишлар, нафақат фойдадан олинадиган солиқларга, балки корхонанинг соф фойдасига ҳам таъсир қилади. Чунончи, юқоридаги маълумотларга кўра, АЖнинг соф фойдаси 1887,5 минг сўмга камаяди (2230-178,4-164,1).

Фикримизча, давлатнинг бюджетдан ташкари мақсадли фондларига мажбурий ажратмалар аудитининг юқорида келтирилган методологик тартибларини 3-сон АФМА «Аудитни режалаштириш» асосида яратилиши тавсия этилаётган «Йўл фондига мажбурий ажратмалар ва тўловлар аудиторик текширувини ўтказиш тартиблари тўғрисида Низом ёки йўриқнома»да назарда тутиш мақсадга мувофиқдир. Бу, бизнингча, Бюджетдан ташкари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар аудитининг методологик асосларини янада такомиллаштиришга, аудиторлик текширувларида бугунги кунда мавжуд бўлган муаммоларни ҳал қилишга, шунингдек Бюджетдан ташкари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар бўйича аудиторлик хатарини камайтириш имконини беради.

3.2. Ягона ижтимоий тўлов ва мажбурий суғурта бадали аудитининг методологик асосларини такомиллаштириш

Ягона ижтимоий тўлов (ЯИТ)га ажратмани тўғри қилинганлиги ва мажбурий суғурта бадали (МСБ) суммаларини тўғри ушланганлигига иқдор бўлишнинг асосий шартлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- *ҳодимларнинг ЯИТга ажратма базасининг ҳамда МСБ ушланадиган базанинг тўғри аниқланганлиги;

- *ЯИТ ва МСБ бўйича белгиланган ставкаларнинг тўғри қўлланилганлиги;

- *ЯИТ ва МСБ суммаларининг арифметик тўғри ҳисобланганлиги;

- *ДСИга топшириладиган “Ягона ижтимоий тўлов ва фуқароларнинг бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадаллари ҲИСОБ-КИТОБИ”нинг тўғри тузилганлиги;

- * ЯИТ ва МСБ суммаларига бухгалтерия ёзувларининг тўғри берилганлиги, уларнинг ҳисобланган ва ўтказиб берилган суммаларининг бош китобда, шунингдек дебиторлик ёки кредиторлик қарз суммасини бухгалтерия балансида тўғри кўрсатилганлиги.

ЯИТ ва МСБни тўғри ҳисоб-китоб қилинганлиги, мажбурий ажратмалар сингари, қуйидаги 2 та омилга боғлиқ:

- (1) ЯИТ базаси ва МСБ ушланадиган даромадлар суммаси;

- (2) ЯИТ ва МСБ ставкаси.

Айнан ушбу омиллардан келиб чиқиб, аудиторлар, авваламбор, ЯИТга тортиладиган ва тортилмайдиган ҳамда МСБ ушланадиган ва МСБ ушланмайдиган меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги домадларини тўғри ҳисоб-китоб қилинганлигини аниқлашлари лозим. Ушбу ҳисоб-китобларни тўғри қилинганлигини текшириш учун аудиторлар томонидан ЯИТга тортиладиган ва тортилмайдиган ҳамда МСБ ушланадиган ва ушланмайдиган меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги домадларини акс эттирувчи қуйидаги таҳлилий жадвални тузиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз (22-жадвалга қаранг).

ЯИТга тортиладиган ва тортилмайдиган ҳамда ходимларнинг МСБ ушланадиган ва ушланмайдиган меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадлари

№	Ходимнинг Ф.И.Ш	Лавозими	Ходимнинг меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги жами даромадлари	Шундан	
				ЯИТга тортилмайдиган ҳамда мажбурий суғурта бадали ушланмайдиган меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадлар	ЯИТга тортиладиган ҳамда мажбурий суғурта бадали ушлана- диган меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадлар
1	2	3	4	5	6
1	Эргашев Э.	бухгалтер	16 500 000	1 500 000	15 000 000
2	Шу каби				
	Жами				

Ушбу аудиторлик иш ҳужжатининг 4,5,6-устунчалари республикамизнинг Солиқ кодексида белгиланган тартибларга асосланган ҳолда тўлдирилиши лозим. Чунончи, унинг “Ходимнинг жами меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадлари” номли 4-устунида СКнинг 172-моддаси билан белгиланган барча меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадлари кўрсатилади. Ишчи ҳужжатнинг 5-устунчасида СКнинг 308-моддасига мувофиқ ЯИТга тортилмайдиган ҳамда ходимларнинг МСБ ушланмайдиган меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги қуйидаги даромадлари кўрсатилади:

*Ўзбекистон Республикасида доимий равишда яшаб турмаган чет эл фуқарolari ва фуқаролиги бўлмаган шахсларга тўловлар;

*меҳнатда майиб бўлганлик ёки соғлиққа бошқача шикаст етганлиги билан боғлиқ зарарнинг ўрнини қоплаш учун қонун ҳужжатларида белгиланган миқдорлардан ортиқча олинган суммалар;

*ёш мутахассисларга олий ўқув юртини тамомлаганларидан сўнг таътил вақти учун юридик шахслар ҳисобидан тўланадиган нафақалар²⁵;

*грант маблағлари ҳисобига олинган меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадлар:

-давлатлар, давлатларнинг ҳукуматлари, халқаро ва чет эл ҳукуматида қарашли ташкилотлар томонидан берилган грант маблағлари;

-Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати томонидан белгиланадиган рўйхатга киритилган халқаро ва чет эл ноҳукумат ташкилотлари томонидан берилган грант маблағлари;

²⁵ 2015 йилнинг 1 апрелидан ушбу имтиёз бекор қилинган.

-Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари доирасида берилган грант маблағлари.

Ишчи ҳужжатнинг 6-устунчасида унинг 4-ва 5-устунчаларида акс эттирилган суммалар ўртасидаги фарқ кўрсатилади.

Аудиторлар ЯИТ ва МСБ суммалари реаллигини ҳар бир ходим бўйича ЯИТга тортиладиган ҳамда МСБга тортиладиган суммадан, шунингдек ЯИТ ва МСБ ставкаларидан келиб чиқиб текширишлари лозим. Бунда аудиторлар текширувларни текшириляётган йил учун белгиланган ставкалар асосида амалга оширишлари керак.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 13 февралдаги "Микрофирмалар ва кичик корхоналар томонидан ягона ижтимоий тўловни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби тўғрисида"ги 26-сон Қарорига мувофиқ микрофирмалар ва кичик корхоналар (фермер хўжаликлари бундан мустасно) 2015 йил 1 январдан бошлаб ягона ижтимоий тўловни 15 фоизлик ставкада, бироқ ҳар бир ходим учун ойига энг кам ойлик иш ҳақининг 65 фоизидан кам бўлмаган миқдорда ҳисоблаб чиқарадилар ва тўлайдилар. Мазкур тартиб амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ ЯИТнинг белгиланган энг кам миқдорини ҳисобга олиб ЯИТни ҳисоблаб чиқарадиган микрофирмалар ва кичик корхоналар учун амал қилади.

Бунда фермер хўжаликлари учун ягона ижтимоий тўловни белгиланган ставкада (15 фоиз), бироқ ҳар бир ходим учун ойига энг кам ойлик иш ҳақининг 50 фоизидан кам бўлмаган миқдорда ҳисоблаб чиқариш тартиби сақланиб қолади.

Ягона ижтимоий тўловнинг 25 фоизлик ставкасини қўлловчи қолган хўжалик юритувчи субъектлар учун ягона ижтимоий тўловни белгиланган ставкада, бироқ ҳар бир ходимга энг кам ойлик иш ҳақининг 1 бараваридан кам бўлмаган миқдорда ҳисоблаб чиқариш тартиби сақланиб қолади.

Ягона ижтимоий тўловнинг энг кам миқдорини ҳисобга олган ҳолда ягона ижтимоий тўловни ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш тартиби қуйидагиларга татбиқ этилмайди:

*қонун ҳужжатларига мувофиқ ягона ижтимоий тўловнинг пасайтирилган ставкаси назарда тутилган юридик шахслар;

*нотижорат ташкилотлар, шу жумладан бюджет ташкилотлари;

*улар учун ходимлар сони ва меҳнатга ҳақ тўлаш фондининг энг кам меъёрлари белгиланган чакана савдо, умумий овқатланиш ва қурилиш соҳаси корхоналари.

Республикада ходимларнинг меҳнат ҳақи тарзидаги даромадларидан ушланадиган МСБ ставкаси 2008-2017 йилларда, биринчи бобда таъкидлаб ўтганимиздек, 2,5 %дан 8 %гача ошган (3-жадвалга қаранг).

Аудиторлар 22-жадвалда келтирилган маълумотлар ҳамда давлат томонидан белгиланган ставкалар асосида мажбурий ажратма ва ушланиши лозим бўлган йиллик суғурта бадали суммасини ҳар бир ходим бўйича ҳисоб-китоб қилиб чиқишлари ҳамда корхона бўйича бюджетдан ташқари пенсия жамғармасига тўланиши лозим бўлган жами ЯИТ ҳамда МСБ суммасини

аниқлашлари лозим. Чунончи, мажбурий суғурта бадали бўйича қуйидаги шаклдаги таҳлилий жадвални тузиш мақсадга мувофиқдир (23-жадвалга қаранг).

10-жадвал

**Ходимлар бўйича 2015 йилда мажбурий суғурта бадали (МСБ)
ҳисоб-китоби**

№	Ходим Ф.И.Ш.	Лавозими	Жами МСБга ториладиган даромад	МСБ ставкаси	МСБ суммаси
1	Эргашев Э	бухгалтер	15 000 000	7,0	1 050 000
2	Шу каби				
	Жами		15 000 000		1 050 000

Худди шундай шаклдаги аудиторлик иш ҳужжати ЯИТ бўйича ҳам тузилиши мақсадга мувофиқдир.

Аудиторлар ЯИТ ҳамда ходимлардан ушланиши лозим бўлган МСБ бўйича ўзлари ҳисоб-китоб қилган суммаларни корхона бухгалтериясида ЯИТ ҳамда ходимлардан ҳақиқатда ушланган МСБнинг йиллик суммалари билан таққослашлари керак. Бундай таққослаш аудиторларга ходимлар кесимида ва жами корхона бўйича ЯИТ ҳамда МСБни тўғри амалга оширилганлиги ёки уларда четланишларга йўл қўйилганлик аниқлашга имкон беради.

Юқорида келтирилган аудиторлик муолажалари натижаларини чунончи МСБ бўйича қуйидаги ишчи ҳужжат шаклида расмийлаштириш мақсадга мувофиқдир (24-жадвалга қаранг). Худди шундай шаклдаги аудиторлик иш ҳужжатини ЯИТ бўйича ҳам тузиш лозим бўлади.

24-жадвал

**Ходимлар бўйича мажбурий суғурта бадали реаллигини текшириш
натижалари**

№	Ходимнинг Ф.И.Ш	Лавозими	Ушланган МСБ		Четланиш	Изоҳ
			Корхона ҳисоби бўйича			
1	Эргашев Э	бухгалтер	1 050 000	1 155 000	-105 000	

Аудитнинг кейинги босқичида аудиторлар корхона томонидан ДСИга топширилган “Ягона ижтимоий тўлов ва фуқароларнинг бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадаллари ҲИСОБ-КИТОБИ” номли ҳисобот шаклини тўғри тузилганлигини текширишлари лозим. Чунончи, аудиторлар томонидан тузилган юқоридаги жадвалларда келтирилган ишчи ҳужжатлар йиғма маълумотларини ушбу ҳисобот шаклининг тегишли қаторлари суммалари билан таққослашлари керак. Таққослаш натижасида ҳисоботнинг тегишли қаторларини тўғри тўлдирилганлиги ёки уларни тўлдиришда йўл қўйилган четланишлар аниқланади.

Шундай қилиб, аудиторлар юқорида келтирилган исботу-далиллар асосида корхонада ЯИТ ҳамда ходимлардан ундириладиган мажбурий суғурта бадали бўйича асосан қуйидаги учта ҳолатни аниқлашлари мумкин.

1-ҳолат – бу корхонада ЯИТ ҳамда ходимлар даромадларидан ушланиши лозим бўлган мажбурий суғурта бадалида четланишлар мавжуд эмаслиги. Бу ҳолат корхонада ЯИТ ҳамда ходимлар даромадларидан ушланадиган мажбурий суғурта бадали бўйича ҳисоб-китобларни тўғри олиб борилганлигидан, ҳисобланган ЯИТ ҳамда мажбурий суғурта бадалининг қонунийлиги ва тўлиқ ҳужжатли асосга эга эканлигидан дарак беради. Ушбу ҳолат аудиторларга корхонада ЯИТ ҳамда ходимлардан ушланадиган мажбурий суғурта бадали бўйича ижобий хулоса қилишга асос бўлади.

2-ҳолат- бу корхонада ЯИТ ҳамда ходимлар даромадларидан ушланиши лозим бўлган мажбурий суғурта бадалини ортиқча, яъни кўп қилиб ушланганлиги. Бу ҳолат салбий ҳисобланади, чунки бунда ЯИТ ҳамда ходимлардан қўшимча ушланган мажбурий суғурта бадали тегишли ҳужжатли асосга эга бўлмайди, демак, у қонуний ҳисобланмайди. ЯИТ ҳамда ходимлардан асоссиз қўшимча ушланган мажбурий суғурта бадали нафақат корхона ва ходимнинг манфаатдорлик ҳуқуқини паймол қилинишига, балки давлатнинг бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасини ноқонуний тушум билан сунъий тўлдирилишига олиб келади. ЯИТ ҳамда ходимлар даромадларидан ортиқча ушлаб қолинган мажбурий суғурта бадаллари уларга қайтарилиши лозим. Бунинг учун аудиторлик тавсиялари асосида қуйидаги тузатиш муолажалари амалга оширилиши мақсадга мувофиқ:

***биринчидан,** ходимлардан ортиқча ушлаб қолинган мажбурий суғурта бадали суммасига Дебет 6520 Кредит 6710 ёзуви, ЯИТ бўйича ортиқча ажратма суммасига Дебет 6520 Кредит 8710 ёзуви берилиши керак;

***иккинчидан,** ДСИга “Ҳисобланган ва амалда тўланган даромадлар суммалари ҳамда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг ушлаб қолинган суммалари тўғрисидаги МАЪЛУМОТЛАР” номли ҳисобот шакли қайта топширилиши лозим.

3-ҳолат- бу ЯИТ ҳамда ходимлардан мажбурий суғурта бадалини асоссиз кам қилиб ушланганлиги. Бу ҳолат ҳам салбий ҳисобланади, чунки бунда давлат манфаатлари паймол қилинган ҳисобланади. ЯИТ ҳамда ходимлардан кам қилиб ҳисобланган ЯИТ қўшимча ҳисобланиши лозим. Бунинг учун аудиторлик тавсиялари асосида қуйидаги тузатиш муолажалари амалга оширилиши мақсадга мувофиқ:

***биринчидан,** ходимлардан кам ушланган мажбурий суғурта бадали суммасига Дебет 6710 Кредит 6520 ёзуви, ЯИТни қўшимча ҳисобланган суммасига 8710 Кредит 6520 ёзуви берилиши керак.

***иккинчидан,** ДСИга “Ягона ижтимоий тўлов ва фуқароларнинг бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадаллари ҲИСОБ-КИТОБИ” номли ҳисобот шакли қайта топширилиши лозим.

Юқорида келтирилган тузатиш муолажаларини амалга оширилиши аудиторларга молиявий ҳисобот бўйича ижобий хулоса беришларига, бундай

тузатиш муолажаларини қилинмаслиги эса молиявий ҳисобот бўйича салбий хулоса қилишларига асос бўлади.

Фикримизча, ЯИТ ҳамда ходимлардан ундириладиган МСБни юқорида келтирилган услубий тартибларда текшириш, уларни тегишли аудиторлик иш ҳужжатлари билан расмийлаштириш ва амалиётга тадбиқ этиш ЯИТ ҳамда МСБ қонунийлиги ва ҳужжатли асосга эга бўлишига, уларни ҳисоб ва ҳисоботда реал акс эттирилишига хизмат қилади.

3.3. Корхоналарни йўл фондига йиғимлари ва тўловлари аудитининг методологик асосларини такомиллаштириш

Корхоналар моддий-техника базасини яхшилаш ва модернизация қилиш улар томонидан турли асосий воситаларни харид қилишни тақоза этади. Бундай харидлар ичида транспорт воситалари ҳам муҳим аҳамият касб этади. 1-бобда таъкидлаб ўтганимиздек, корхоналар сотиб олинган автотранспорт воситалари учун Йўл фондига ушбу харид қилинган автотранспорт воситалари харид нархидан 3 % миқдорида мажбурий тўлов амалга оширилади. Изланишлар ушбу тўлов бўйича амалиётда турли хатоликларга йўл қўйилаётганлигини кўрсатмоқда. Айрим типик хатоликлар ва уларнинг салбий оқибатлари 25-жадвалда тизимлаштирилган.

25-жадвал

Йўл фондига автотранспорт воситалари учун тўлов бўйича корхоналар амалиётида йўл қўйилаётган айрим типик хатоликлар ва уларнинг салбий жиҳатлари

№	Хатолик тури	Салбий жиҳатлари
1	Автотранспорт воситаси учун йўл фондига қилинган тўловлар	
А.	Таннарх ва давр харажатларига олиб борилмоқда	Таннарх ва давр харажатлари суммаларини сунъий ошишига олиб келмоқда
Б.	Молиявий фаолиятга оид харажатларга олиб борилмоқда	Молиявий фаолиятга оид харажатларни сунъий ошишига олиб келмоқда
В.	Номоддий актив сифатида тан олинмоқда	Ташкилий харажатлар номли мақомига мос бўлмаган номоддий активларни балансда пайдо бўлишига олиб келмоқда
Г.	Дастлаб муддати кечиктирилган харажат сифатида тан олиниб, кейин давр харажатларига олиб борилмоқда	Сунъий муддати узайтирилган харажатлар мақомидаги харажатларни ёки активларни вужудга келишига олиб келмоқда
Д.	Таксимланмаган фойдани камайтишига олиб борилмоқда	Сунъий равишда таксимланмаган фойдани камайтишига олиб келмоқда
Е.	Фойдаланишда бўлган транспорт воситалари бўйича амортизация суммалари ушбу тўлов миқдоридан ҳисобланмасдан қолмоқда	Амортизация суммасини нотўғри ҳисобланишига, мос равишда, фойда солиғи базасини нотўғри топилишига, фойда ва ободонлаштириш солиғи суммасини ошириб ҳисобланишига олиб келмоқда.

Республикамизнинг 5-сон БХМС “Асосий воситалар”²⁶га мувофиқ харид қилинган автотранспорт воситалари корхоналарнинг асосий воситаларининг бири сифатида эътироф этилган. 21- сон БХМСга²⁷ мувофиқ асосий воситалар 0160 “Транспорт воситалари” счётида, уларга ҳисобланган эскириш суммаси эса 0260 “Транспорт воситаларининг эскириши” счётида акс эттирилиши лозим. Республикамизнинг Солик кодексининг 144- моддасига асосан транспорт воситаларига эскириш йилига 20 % миқдорида ҳисобланиши лозим.

Номи юқорида зикр этилган 5-сон БХМСда (11-банд) асосий воситаларнинг харид қилинишига ва ишчи ҳолатга келишигача сарфланган барча харажатларни тан олиш тартиби қуйидагича белгиланган:

Асосий воситалар корхона балансига сотиб олиш қиймати (етказиб берувчига тўланган сумма) ва асосий воситаларни харид қилиш билан боғлиқ барча харажатларни ўз ичига олган бошланғич қиймати бўйича киритилиши лозим.

Асосий воситаларни сотиб олиш билан боғлиқ харажатларга қуйидагилар киради:

рўйхатга олиш йиғимлари, давлат божлари ва асосий воситаларга бўлган ҳуқуқни сотиб олиш (олиш) бўйича амалга оширилган бошқа шунга ўхшаш тўловлар;

божхона божлари ва йиғимлари;

асосий воситалар объектларини сотиб олиш (барпо этиш) муносабати билан солиқлар ва йиғимлар суммалари (агар улар қопланмаса);

асосий воситалар объектларини сотиб олиш (барпо этиш) билан боғлиқ ахборот ва маслаҳат хизматлари учун тўланадиган суммалар;

асосий воситалар объектларини етказиб бериш (барпо қилиш) хатарини суғурталаш бўйича харажатлар;

асосий воситалар объектини сотган воситачиларга тўланадиган мукофотлар;

асосий воситаларни ўрнатиш, монтаж қилиш, созлаш ва ишга туширишга оид харажатлар;

активдан мақсадга мувофиқ фойдаланиш учун уни ишчи ҳолатга келтириш билан бевосита боғлиқ бўлган бошқа харажатлар.

Кредитдан фойдаланганлик учун фоизларни тўлашга доир харажатлар қарзга олинган сармоя ҳисобидан буткул ёки қисман сотиб олинган асосий воситаларнинг бошланғич қийматига киритилмайди.

Сотиб олинган асосий воситалар ҳақини тўлаш билан боғлиқ банк хизматлари, аккредитив очиш, хорижий валютани ўтказганлиги ва конвертация қилганлиги учун банкка воситачилик ҳақи тўлаш бўйича харажатларни қўшган

²⁶ 5-сон БХМС "Асосий воситалар" (АВ томонидан 20.01.2004 й. 1299-сон билан рўйхатга олинган молия вазирининг 09.10.2003 й. 114-сон буйруғи билан тасдиқланган)

²⁷ Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг Миллий стандарти (21-сонли БХМС) Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий-хўжалик фаолиятининг бухгалтерия ҳисоби счётлари режаси ва уни қўллаш бўйича Йўриқнома (АВ томонидан 23.10.2002 й. 1181-сон билан рўйхатга олинган Молия вазирлигининг 09.09.2002 й. 103-сонли буйруғи билан тасдиқланган)

ҳолда, шунингдек шартномани тайёрлаш ва рўйхатга олиш харажатлари асосий воситаларнинг бошланғич қийматига киритилмайди, балки улар юзага келган ҳисобот даврида харажатлар сифатида тан олинади.

Агар шартнома шартларида сотиб олинган асосий воситалар ҳақини кечиктириб ёки бўлиб-бўлиб тўлаш назарда тутилган бўлса, унда мазкур асосий воситалар бухгалтерия ҳисобига кечиктириб ёки бўлиб-бўлиб тўлашни ҳисобга олмаган ҳолдаги сотиб олиш қиймати бўйича қабул қилинади. Бунда сотиб олиш қиймати ва тўловнинг умумий суммаси ўртасида юзага келадиган фарқ кечиктириб ёки бўлиб-бўлиб тўлаш даври давомида жорий тўловнинг кечиктириб ёки бўлиб-бўлиб тўлаш бўйича тўловларнинг умумий суммасидаги солиштира оғирлигига боғлиқ ҳолда молиявий харажатлар (фоизлар бўйича харажатлар)га киради.

Демак, ушбу белгилаб қўйилган тартибларга кўра корхоналарнинг харид қилинган автотранспорт воситаси учун йўл фондига мажбурий тўлови суммаси унинг бошланғич қийматига кириши шарт. Ушбу тўлов суммасини бошқача мақомда тан олиш 25-жадвалда келтирилган салбий оқибатларга олиб келади.

Республикамизнинг 21- сон БҲМСга²⁸ асосан транспорт воситаларини харид қилишга сарфлар ва харажатлар ҳисоби 0820 "Асосий воситаларни харид қилиш" счётида юритилиши лозим. Капитал қўйилмалар таннархига киритиладиган мақсадли давлат жамғармаларига тўловларга қуйидагича ёзувлар қилиниши керак:

1. Харид қийматидан ҳисобланган тўлов суммасига

Дебет 0820"Асосий воситаларни харид қилиш"

Кредит 6534 "Йўл фондига мажбурий тўлов"

2. Ўтказиб берилган мажбурий тўлов суммасига:

Дебет 6534 "Йўл фондига мажбурий тўлов"

Кредит 5110 "Ҳисоб-китоб счёти"

3. Ўтказиб берилган мажбурий тўлов суммасини автотранспорт воситаси бошланғич қийматига киритилишига:

Дебет 0160 "Транспорт воситалари"

Кредит 0820"Асосий воситаларни харид қилиш"

Аудиторлар юқоридаги тартибларга қай даражада амал қилинганлигини текширишлари лозим. Бунинг учун қуйидаги шаклдаги иш ҳужжатини тузиш ва унга харид қилинган автотранспорт турларига оид харажатларни киритишлари етарличадир (26-жадвалга қаранг).

²⁸ Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг Миллий стандарти (21-сонли БҲМС) Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий-хўжалик фаолиятининг бухгалтерия ҳисоби счётлари режаси ва уни қўллаш бўйича Йўриқнома (АВ томонидан 23.10.2002 й. 1181-сон билан рўйхатга олинган Молия вазирлигининг 09.09.2002 й. 103-сонли буйруғи билан тасдиқланган)

**Харид қилинган асосий воситалар бошланғич қийматини тўғри
ҳисобланганлигини текшириш натижалари**

**Автотранспорт тури – Нексия 1,6
Давлат раками SAS 226**

№	Харажат турлари	Хужжат		Сумма, сўм		Четланиш
		№	Сана	Корхона бўйича	Аудитда	
1	Сотиб олиш нархи	25	3.03.2016	72000000	72000000	0
2	Божхона тўлови	-	-	-	-	-
3	Брокерлик хаки	41	25/02/2016	0	72000*	-72000
4	Юридик харажатлар	2	25/02/2016	0	72000*	-72000
5	Йўл фондига тўлов	61	2/0/03/2016	0	2160000*	-2160000
6	ДАНга тўлов	14	5/03/2016	0	130240*	-130240
	Жами			72000000	74434240	-2434240

Изоҳ: маълумотлар шартли;

*мазкур харажатлар корхонада 9420 “Бошқарув харажатларига оли борилган

26-жадвалда келтирилган шартли маълумотлардан кўриниб турибдики, республикамизнинг БҲМСларида белгиланган тартибларга амал қилинмаганлик сабабли корхонада автотранспорт воситасини сотиб олишга доир барча 2434240 сумлик қўшимча сарфлар давр харажатларига олиб борилган ва ушбу суммага транспорт воситасининг бошланғич қиймати нотўғри аниқланган.

Автотранспорт воситалари харидида йўл фондига тўланадиган мажбурий тўловни харажатларга олиб борилиши унга ҳисобланадиган амортизация суммасини, мос равишда, мол-мулк солиғи, фойда ва ободонлаштириш солиғи суммалари ҳисоб-китобларида ҳам четланишларга олиб келади. Чунончи, юқорида келтирилган маълумотларимиз бўйича йўл фондига тўловни автомобилнинг бошланғич қийматига киритилмасдан қилиниши амортизация суммасини 20 %лик меъёрга йилига 432 минг сўмга (2160000*20%) кам ҳисобланишига, мол-мулк солиғини бир йилда ўртача 69 минг сумга [(2160-432)*4%], солиққача фойда суммасини 1659 минг сумга (2160-432-69) сумга камайтирилишига, мос равишда, 8 %лик ставкада фойда солиғини 133 минг сумга [(2160-432-69)*8/100], ободонлаштириш солиғини 122 минг сумга эса [(2160-432-69-133)*8/100] кам қилиб ҳисобланишига олиб келади.

Кўриниб турибдики, автотранспортларни харидида йўл фондига тўловлар ҳисобини тўғри юритиш ўта муҳимдир. Шу боис ҳам, турли салбий ҳолатларни вужудга келишини олдини олиш мақсадида ушбу тўловларнинг аудиторлар томонидан обдон текширилиши ўта фойдалидир.

ХУЛОСА

Корхоналарнинг давлатни мақсадли фондлари билан ҳисоб-китоблари аудитини назарий ва амалий жиҳатларини тадқиқ этиш қуйидаги хулосаларни қилишга ҳамда таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқишга имкон берди.

1. Республикамизда иқтисодиётни барча соҳаларини, чунончи таълим-тарбия, маданият, спорт, ижтимоий ҳимоя соҳаларини, шунингдек иқтисодиётнинг муҳим инфратузилмаси бўлган автотранспорт магистралларини ривожлантириш устувор вазифалардандир. Бош мақсадимиз бўлган инсонлар фаровонлигини, улар ҳаёт даражаси ва сифатини изчил юксалтириш, мамлакатимизни модернизациялаш ушбу соҳаларни мос равишда ривожлантиришни, шунингдек уларни молиялаштирилишига қаратилган жамғармаларни янада кўпайтиришни объектив зарурат қилиб қўяди.

2. Аҳолимиз фаровонлигини, одамлар ҳаёт даражаси ва сифатини изчил юксалтириш, мамлакатимизни модернизациялаш ижтимоий соҳаларни ривожлантириш, шунингдек уларни тўлиқ молиялаштириш заруратлари республикамизда бюджетдан ташқари мақсадли фондлар фаолиятини ҳам янада такомиллаштиришни, хўжалик юритувчи субъектларнинг ушбу фондлар билан молиявий муносабатлари ҳисоби ва назоратини ҳам такомиллаштиришни долзарб вазифа сифатида кун тартибига қўймоқда. Бу бевосита аудитга ҳам тегишлидир.

3. Давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондлари билан ҳисоб-китоблари аудитининг яхлит ташкилий ва методологик тартиблари ҳозирги пайтда республикамизда амалда бўлган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда махсус белгиланмаган, ушбу масалалар чоп этилган ўқув ва амалий қўлланмаларда ҳам атрофлича ёритилмасдан қолмоқда. Яхлит ташкилий ва методологик тартибларнинг белгиланмаганлиги аудиторлик ташкилотлари томонидан ўтказилаётган текширувларда турлича бир-биридан фарқланувчи ёндашувларга, энг асосийси, бухгалтерлар, аудиторлар ва солиқ органлари ходимлари ўртасида турли мунозараларга сабаб бўлмоқда.

4. Фикримизча, бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китоблар аудитини яхлит ташкилий ва методологик тартибларини белгилаш учун барча асослар мавжуд. Бунинг негизида, авваламбор, республикамизнинг Солиқ кодексига мувофиқ бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар объектлари, базалари, ставкалари ва улар суммалари ҳисоб-китобларининг турли хўжалик юритувчи субъектлар учун аниқ тартиб-қоидаларнинг белгиланганлиги ётади. Айнан ушбу тартиб-қоидалардан келиб чиқиб, фикримизча, бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар аудитининг яхлит ташкилий ва методологик асосларини ифодаловчи тартибларни республикамизда амалда бўлган аудитга доир миллий андозаларга киритиш ёки миллий андозалар асосида яратиладиган махсус меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар (Низом ёки Йўриқнома) билан мустаҳкамлаш мақсадга мувофиқдир. Чунончи, 3-сон АФМА «Аудитни

режалаштириш»да ёки унинг асосида ишлаб чиқиладиган махсус низом ёки йўриқномада бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар ва тўловлар аудитининг режаси ва дастури, уларда акс эттирилиши лозим бўлган ишлар ва тадбирлар ҳамда назорат саволлари рўйхати, бу саволлар бўйича текширувларни ўтказиш кетма-кетлигини бериш, 70-сон АФМА "Аудиторлик ҳисоботи ва молиявий ҳисобот тўғрисидаги аудиторлик ҳулосаси" ва 80-сон АФМА "Махсус саволни текшириш натижалари бўйича аудитор ҳисоботи"да эса ушбу муҳим объектларни текширув натижаларини аудиторлик ҳисоботларида очиқ бериш тартибларини махсус белгилаш фойдадан холи бўлмайди, деб ҳисоблаймиз.

5. Бюджетдан ташқари мақсадли фондлар билан ҳисоб-китобларни аудит текширувидан ўтказишнинг яхлит режаси ва дастури ишлаб чиқилмаган. Биз томонимиздан ишлаб чиқилган аудит режаси ва дастурини аудиторлик ташкилотлари ва корхоналар ички аудит хизмати бўлимларида қўллаш, фикримизча, бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китобларни қонунийлиги ва ҳужжатли асосга эга бўлишига, уларни ҳисоб ва ҳисоботда реал акс эттирилишига хизмат қилади.

6. Давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондлари билан ҳисоб-китоблар аудити ахборот таъминотини яхшилаш мақсадида қуйидагилар тавсия этилди:

*амалдаги 21-сон БҲМСда бюджетдан ташқари мақсадли фондларга тўловларнинг умумий суммаларини акс эттиришга мўлжалланган счетларнинг ахборот бериш имкониятларини кенгайтириш учун корхоналар ишчи счетлар режасида мазкур счетлар кесимида алоҳида счетларни очиш;

*бюджетдан ташқари мақсадли фондларга тўловларнинг муҳим давлат аҳамиятига моликлигини эътиборга олиб, бухгалтерия баланси ҳамда молиявий натижалар ва пул оқимлари тўғрисида ҳисоботларнинг ҳам ахборот бериш имкониятларини кенгайтириш, чунончи, уларда бюджетдан ташқари мақсадли фондларга бўнак тўловлари ва улар олдидаги қарзларни акс эттирувчи моддаларни назарда тутиш;

*бюджет тўланадиган солиқлар ва бюджетдан ташқари фондларга тўловлар корхоналарнинг ўта муҳим ва қатъий назорат талаб қиладиган харажатлар эканлигини эътиборга олган ҳолда, харажатлар ҳисоби учун мўлжалланган счетлар тизимини кенгайтириш, чунончи 9400 "Давр харажатлари" счетлар тизимига солиқлар ва давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига тўловларнинг алоҳида турларини ҳисобга олишга мўлжалланган счётларни киритиш, шунингдек яхлитликни таъминлаш мақсадида амалдаги 21-сон БҲМСда ушбу счетларни барча тўловчилар учун бир хилда белгилаш.

7. Республикамиз Солиқ кодексида белгиланган тартибларга мувофиқ корхоналарнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларга тўловлари суммаларининг реаллигига асосан иккита омил таъсир кўрсатади. Булар:

- (1) мажбурий ажратма ва тўловлар объектлари ва базалари;
- (2) мажбурий ажратма ва тўловлар ставкалари.

Шунингдек, ахборот фойдаланувчилар учун корхоналарнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига тўловлари бўйича уларнинг ҳисобот даври бошида мавжуд бўлган дебиторлик ва кредиторлик қарзлари суммасининг реаллиги, кредиторлик қарзларнинг ўз вақтида тўланганлиги, улар бўйича молиявий санкцияларни тўғри ҳисобга олинганлиги, ҳисобот даври охиридаги қарздорлик суммаларини ҳисоб ва ҳисоботда тўғри акс эттирилганлиги, барча ҳисоб-китобларга асос бўлувчи бошланғич ҳужжатларнинг мавжудлиги ва уларнинг тўғри тузилганлиги, мажбурий ажратмалар ва тўловларга оид операцияларни тегишли счетларда тўғри юритилганлиги ва бошқа жиҳатлари тўғрисидаги ахборотлар ўта муҳимдир. Ушбу талаблардан келиб чиқиб, ишимизда корхоналарнинг давлатнинг мақсадли фондларига мажбурий ажратмалари ва тўловлари аудитида амалга оширилиши лозим бўлган аудиторлик муолажалари, уларни амалга ошириш кетма-кетлиги, тузилиши лозим бўлган аудиторлик иш ҳужжатлари, ушбу иш ҳужжатларидан корхоналар амалиётида фойдаланиш йўллари кўрсатиб берилди.

Фикримизча, ишда асосланган илмий-амалий тавсиялар корхоналарнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондлари билан ҳисоб-китоблар аудитининг назарий, ташкилий ва методологик асосларини янада такомиллаштиришга хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Расмий материаллар

Ўзбекистон Республикаси Қонунлари

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т.: Ўзбекистон. 2010 йил.
2. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодекси. Расмий нашр.Т.: “Адолат”, 2010.
3. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат Кодекси. Т.: "Норма" . 2011.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонуни. 1996 йил 3 август, қайта янги таҳрирда 2016 йил 13 апрелда тасдиқланган.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги Қонуни (янги таҳрири) 2000 й. 26 май. Солиқлар ва божхона хабарлари, 2000 йил 13 июнь.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари ва Қарорлари

6. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг «Аудиторлик ташкилотлари фаолиятини янада такомиллаштириш ҳамда улар кўрсатаётган хизматлар сифати учун жавобгарликни ошириш тўғрисида»ги Қарори, 2007 йил 4 апрел, № ПҚ-615.
7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёвнинг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги фармони, 2017 йил 7 февраль, № ПФ - 4947.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари

8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Маҳсулот иш,хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш ҳаражатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом». 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган (кейинги ўзгартириш ва қўшимчалар билан).
9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Аудиторлик фаолиятини такомиллаштириш ва аудиторлик текширувларининг аҳамиятини ошириш тўғрисида»ги Қарори. 2000 йил 22 сентябр, № 365.
10. Мажбурий аудиторлик текширувини ўтказилишидан бўйин товлаганлиги учун хўжалик юритувчи субъектлардан жарима ўндириш тартиби тўғрисида Низом. Ўз.Р. ВМ нинг 2000 йил 22 сентябрдаги 365-сон қарори билан тасдиқланган.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Корхоналардаги ички аудит хизмати тўғрисида Низомни тасдиқлаш тўғрисида”ги Қарори. 2006 йил 16 ноябр, № 215.

11. Аудиторлик хулосаларини солиқ органлари ва бошқа назорат органлари томонидан ҳисобга олиш тартиби тўғрисида Низом. Ўз.Р. ВМ нинг 2000 йил 22 сентябрдаги 365-сон қарори билан тасдиқланган.

II. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.Каримов асарлари ва сўзлаган нутқлари

12. Каримов И.А. 2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ишларни амалга ошириш, модернизация ва деверсификация жараёнини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир. “Халқ сўзи”, 2015 йил 17 январ.
13. Каримов И.А. Бош мақсадимиз –мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб борилаётган ислохатларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси. – «Халқ сўзи», 2016 йил 16 январь

III. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев асарлари ва сўзлаган нутқлари

14. Мирзиёев Ш. Танқидий Таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик –ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлмоғи керак. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси.- Халқ сўзи, 2017 йил 16 январь.

IV. Халқаро ташкилотлар, Ўзбекистон Республикаси Вазирликлари ва Қўмиталари меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари.

15. “Молиявий ҳисобот бўйича аудиторлик ҳисоботи” 700-сон Аудит халқаро стандарти. Тошкент, 2005 йил.
16. 1-сон БҲМС «Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот». ЎзР. АВ томонидан 1998 йил 14 августда рўйхатга олинган, № 474.
17. 5-сон БҲМС “Асосий воситалар”.ЎзР. АВ томонидан 2004 йил 20 январда рўйхатга олинган, № 1299.
18. 21-сон БҲМС “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома”.
19. 3-сон АФМС “Аудитни режалаштириш”. ЎзР. АВ томонидан 1999-йил 10-ноябрда рўйхатга олинган. № 837

20. 70-сон АФМС “Аудиторлик ҳисоботи ва молиявий ҳисобот тўғрисидаги аудиторлик хулосаси”. ЎзР. АВ томонидан 2016 йил 1 декабрда рўйхатга олинган, № 2844

V. Илмий монография, ўқув қўлланма ва дарсликлар

21. Абдуллаев А., Абдуваҳобов О., Қаямов И. Аудит асослари. Дарслик. - Т., 2003;
22. Дўсмуратов Р.Д. Аудит асослари.-Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2003.
23. Дўсмуратов Р.Д., Мусаев Ҳ.Н Файзиев Ш.Н, Қўзиев И.Н, Авлоқулов А.З., Пўлатов Ғ.Н. ва бошқалар. Аудит. I қисм.-Т.:Иқтисод-молия, 2008
24. Жўраев А ва бошқалар. Солиқлар ва Солиққа тортиш. Ўқув қўлланма. Тошкент. 2009.
25. Мусаев Ҳ.Н. Аудит.-Т.: Молия. 2003.-220 б
26. Подольский В.И., Поляк Г.Б., Савин А.А. и другие. Аудит. Учебник. – М.: ЮНИТИ, 2000.
27. Ташназаров С.Н. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида молиявий ҳисобот: муаммо ва ечимлар. – Тошкент, «Наврўз», 2016.
28. Тулаходжаева М.М. ва бошқалар. Аудит. Дарслик. 1-2 жилд. Муаллифлар жамоаси. Тошкент. Норма, 2008;
29. Urazov K.B. Buxgalteriya hisobi va audit. O‘quv qo‘llanma. – Т.: O‘qituvchi, 2004. -448;
30. Уразов К.Б., Вахидов С.В. Бошқа тармоқларда бухгалтерия ҳисобонинг хусусиятлари.-Т.: “Адиб нашриёти”, 2011
31. Уразов К.Б., Худайбердиев Н.У. Солиқлар ва тўловлар аудитининг хусусиятлари, Самарқанд-2012
32. Қурбанов З.Н. Монография. Солиқ ҳисоби. Т. , “Фан”, 2006;
.Қурбанов З.Н. Солиқ аудити.Ўқув қўлланма. – Т.: Фан ва технология,2007,

VI. Хорижий нашрлар

33. Аренс А., Лоббек ДЖ. Аудит: Пер. с англ.; Гл. редактор серии проф. Я. В. Соколов. – М.: Финанси и статистика, 2003. (141 бет).

Y1.Интернет сайтлари:

1. www.Mf.uz (Ўз. Рес. Молия Вазирлигининг расмий сайти);
2. www.soliq.uz/uz/regions/40/ Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар.
3. www.google.co.uz
4. www.buhgalteriya.ru
5. www.docaudit.ru

**Уразов Комил Бахрамович,
Эргашев Элдор Тоштемирович**

**КОРХОНАЛАРНИНГ ДАВЛАТНИ БЮДЖЕТДАН
ТАШҚАРИ МАҚСАДЛИ ФОНДЛАРИ БИЛАН
ҲИСОБ-КИТОБЛАРИ АУДИТИ**

Илмий-услубий рисола

Самарқанд, СамИСИ, 2017

**2017 йил. Қоғоз бичими А5,
Офсет қоғози. Times New Roman” гарнитураси
Босма табағи 4,25
Буюртма № 80, Адади 30 нусха**

**Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти
Босмахонасида чоп этилди
Манзил: А. Темур кўчаси, 9-уй**